

PvdA en VNO

„Industriepolitiek is het geheel van overheidsmaatregelen, waarmede een industriële ontwikkeling wordt nagestreefd, welke is gericht op een gekwantificeerde doelstelling in het kader van de welvaartsdoeleinden van het land”. Deze stelling lanceerde Drs. J. Louwman, directeur van Alusuisse en bestuurslid van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen, op een conferentie over industriepolitiek. Deze conferentie werd op 27 april jl. door het wetenschappelijk bureau van de PvdA, de Wiardi Beckman Stichting, in Utrecht georganiseerd.

Men zou uit deze stelling kunnen afleiden dat het VNO en de PvdA elkaar op het terrein van de industriepolitiek hebben gevonden. Overigens is het beter te spreken van sector-structuurpolitiek dan van industriepolitiek omdat men met behulp hiervan niet alleen de economische ontwikkeling en de onderlinge samenhang van de industrie, maar ook die van de dienstensector wil beïnvloeden. PvdA en VNO hebben elkaar echter (nog) niet gevonden. Men zou hoogstens kunnen beweren dat er een groeiende mate van overeenstemming bestaat over bepaalde onderdelen van de industriepolitiek tussen een vooruitstrevend VNO-lid en enkele pragmatische PvdA-ideologen. Deze overeenstemming was echter reeds zo groot dat het enkele maatschappijkritische sociologen in verwarring bracht.

Het eerste grote verschil van mening blijkt te zitten in de definitie van industriepolitiek. De woordvoerder van de WBS, Drs. W. J. van Gelder, verstond er iets anders onder dan de heer Louwman en wel: „Industriepolitiek heeft ten doel het bevorderen van een optimale allocatie van de beschikbare productiefactoren over de verschillende bedrijfstakken en projecten”. Op het eerste gezicht zou je niet zeggen dat beide definities elkaar bijten. Vooral niet als men de heer Louwman hoort verkondigen dat hij met Van Gelders definiëring kan instemmen indien ze volgt op en uit zijn eigen definiëring.

Hier blijkt echter een adder onder het gras te zitten. Louwman wil de overheidsmaatregelen richten op gekwantificeerde doelstellingen. Hij bedoelt met dit laatste bijv. de bijdrage tot het nationale inkomen en tot de werkgelegenheid. Industriepolitiek is volgens hem een eng begrip. Van Gelder ziet de industriepolitiek ruim. Hij wil alle beschikbare produktiemiddelen optimaal — d.w.z. gericht op een maximaal welzijn — over de bedrijfstakken en projecten verdelen omdat „het vrije spel der maatschappelijke krachten hierin niet slaagt”. Louwman daarentegen gelooft wel in dat vrije spel. Zijn industriepolitiek is nodig voor de enkele gevallen waarin dat vrije spel faalt. Bovendien zou je kunnen beweren dat Van Gelder industriepolitiek zo ruim ziet dat ze haast identiek is aan sociaal-economische politiek. Het milieu- en researchbeleid vallen er bijvoorbeeld ook onder. Bij Louwman is dat niet het geval. Hij ziet de industriepolitiek los van de overige soorten van overheidspolitiek. Iedere politiek heeft haar eigen randvoorwaarden die gelijk-

waardig meedoen in het alles omvattende sociaal-economische beleid.

De verschillen in opvattingen over industriepolitiek blijken ook uit de diverse uitgangspunten van de heren Louwman en Van Gelder. Louwman vindt dat een industriepolitiek nodig is omdat een aantal bedrijven en bedrijfstakken zoveel problemen heeft dat het in de gevarenzone is komen te verkeren. Dit heeft nadelige gevolgen voor de werkgelegenheid en de economische groei. Louwman maakte een vergelijking met de jaren vijftig toen er eveneens een krachtige industrialisatiepolitiek ten behoeve van meer groei en meer arbeidsplaatsen moest worden gevoerd. Wat het bereiken van de industriepolitieke doelstellingen betreft, vertrouwt hij stellig in de werking van het marktmechanisme en in de vrije bedrijfstaksgewijze maatschappijstructuur. Hij stelt hier zelfs zo'n vertrouwen in dat deze de centrale uitgangspunten van iedere vorm van economisch beleid moeten zijn.

De WBS denkt daar anders over. De huidige maatschappij faalt in het realiseren van de maatschappelijke doelstellingen. De WBS verlangt uitspraken over de vraag waar men met de sociaal-economische ontwikkeling op lange termijn naar toe wil. De industriepolitiek moet de instrumenten aangeven voor het lange-termijnperspectief. Van Gelder verstaat onder industriepolitiek dan ook bepaald geen beleid ad hoc dat kan worden afgeschaft indien de korte-termijnproblemen zijn opgelost. Hij is echter wel zo reëel om te erkennen dat iedere industriepolitiek gedragen moet worden door het bedrijfsleven. Zijn industriepolitiek is daarom ook indicatief en niet imperatief.

Trouwens, ook Louwman is er zich zoals gezegd van bewust dat het vrijemarktmechanisme niet altijd naar behoeven functioneert. Hij ziet daarom evenals Van Gelder wel iets in het in 1972 gelanceerde plan van de Commissie Opvoering Produktiviteit om ten behoeve van en door het bedrijfsleven en de overheid een zgn. permanent informatie-mechanisme te creëren zodat iedere ontwikkeling in het bedrijfsleven op tijd kan worden gesignaleerd. Hij waarschuwde overigens voor een te snelle invoering hiervan omdat nog niet alle ondernemers er rijp voor zijn. Louwman ging bovendien een eind met de Nederlandse socialisten mee wat betreft het maatschappelijke rendement. Hij pleitte er immers voor om bij ieder groot project een kosten-batenanalyse op te stellen om dit rendement te bepalen.

Er bestaan grote verschillen tussen VNO en PvdA. Zodra het echter om praktische punten gaat, lijkt het erop dat die verschillen zo vervagen dat een redelijk gesprek tussen beide mogelijk blijkt. De opmerking van een linkse deelnemer aan het congres dat de mensen van het VNO „toch wel meevallen”, is dan ook terecht. Ik neem aan dat een VNO-deelnemer hetzelfde over de mensen van de PvdA kan zeggen.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> PvdA en VNO	381
Column Economische ordening en staatsbedrijven, <i>door Prof. Dr. F. Rogiers</i>	383
<i>Prof. Ir. J. Volmuller:</i> De energiecrisis en het verkeer	384
Notitie Stakingen, <i>door Prof. Dr. W. Albeda</i>	387
<i>Prof. Dr. A. van der Zwan:</i> De identiteit van de reclame (III); ergernis over reclame	388
Mededelingen	390
<i>Drs. M. P. van der Hoek:</i> Over de inkomenscyclus (I); leeftijd en inkomensniveau	391
Bedrijfseconomie Het proces in de organisatie, <i>door Drs. K. Boskma en Prof. Dr. A. Bosman</i>	396
Boekennieuws J. R. E. Waddell: An introduction to Southeast Asian politics, <i>door Drs. M. Hulsman-Vejsová</i>	399

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224. Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.*

Kopij voor de redactie: *in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

Abonnementsprijs: *f. 83,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 52 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).*

Betaling: *Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.*

Losse nummers: *Prijs van dit nummer f. 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

Advertenties: *B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.*

Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

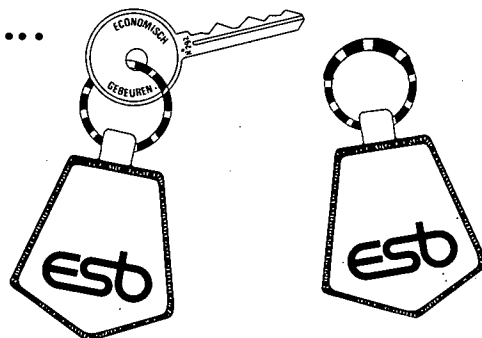
Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

- Arbeidsmarktonderzoek*
- Balanced International Growth*
- Bedrijfs-Economisch Onderzoek*
- Economisch-Technisch Onderzoek*
- Vestigingspatronen*
- Macro-Economisch Onderzoek*
- Projectstudies-ontwikkelingslanden*
- Regionaal Onderzoek*
- Statistisch-Mathematisch Onderzoek*
- Transport-Economisch Onderzoek*

Sleutelhangers...

krijgt U niet cadeau als u een abonnement op ESB neemt. Ook al is ESB de sleutel tot het economisch gebeuren.

Wat U wel ontvangt is veel interessante achtergrondinformatie. Iedere week weer artikelen, columns en rubrieken door een keur van auteurs.

Voor abonnementen: tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.

Economische ordening en staatsbedrijven

Het economische systeem waarin we thans leven is te bestempelen als een *gemengde markteconomie*, d.w.z. een economie waar het overgrote deel van de economische goederen in eigendom is van de particulieren, en waar het grootste deel der sociaal-economische beslissingen genomen wordt op (een) geordende markt(en), door gedecentraliseerde economische subjecten, die vrij mogen en kunnen beschikken over produktiefactoren, goederen en diensten, maar worden bijgestaan door een controlerende overheid, die tevens een actieve tussenkomst kan hebben in de produktiesfeer ten einde te zorgen voor de voortbrenging van goederen en diensten die tot de collectieve behoeftensfeer behoren.

Een behoorlijk werkende vrije markteconomie ontstaat niet spontaan of blijft niet spontaan effectief functioneren. De overheid moest minstens een reglementering van de handel uitvaardigen en een actief mededingingsbeleid uitstippelen, ten einde misbruik van economische macht, die de mededinging vervalst, uit te schakelen. Het vrije marktmechanisme moet door reglementering en organisatie van de overheid worden beschermd en verbeterd. Bovendien moet worden gezegd, dat er in de markteconomie een actieve tussenkomst te noteren valt van sociaal-economische groepen, die nauwkeurig het mechanisme in het oog houden en de overheid dikwijls ertoe dwingen de ordenende rol, die haar is toebedeeld, effectief te verwelken.

Exploiterende staatsbedrijven voor produktie van goederen en/of diensten, die op een monopolie van algemeen belang berusten, moeten als dusdanig niet beschouwd worden als in contradictie met het stelsel van de vrije markteconomie, op voorwaarde evenwel dat ook deze bedrijven de fundamentele regels van markteconomische aard toepassen of eerbiedigen. Niemand betwist het recht van de staat deel te nemen in het kapitaal van de centrale bank, van gespecialiseerde financieringsinstellingen, over te gaan tot de oprichting van vennootschappen voor de distributie van

water, gas en elektriciteit, het beheer te verzekeren van bedrijven voor openbaar vervoer van personen en van goederen. De belangrijkste kritiek die er vaak op wordt uitgeoefend is veelal misplaatst en zou zich eerder moeten richten tot de voorgedij-overheid, die aan deze staatsbedrijven te weinig daadwerkelijke autonomie laat en ze dikwijls de prooi laat worden van politieke of zelfs electorale „tussenkomsten”.

Zelfs de aanwezigheid van overheidsbedrijven in de concurrentiële sfeer is niet per definitie onverenigbaar met de markteconomie, maar kan, weliswaar in bepaalde omstandigheden, zelfs bevorderlijk zijn voor de goede werking van het markteconomische stelsel. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn wanneer overheidsondernemingen een effectieve mededinging voeren met markt overheersende particuliere ondernemingen. Nochtans kan niet worden weggeredeneerd, dat in de meeste particuliere ondernemingen het bedrijfseconomische beleid op een meer doeltreffende manier geschiedt, vermoedelijk omwille van de juridische of sociaal-economische sancties bij ondoelmatig handelen of beleid. Het is waarschijnlijk om die reden dat er van staatswege altijd een aarzeling is geweest om staatsbedrijven op te richten die in de volle concurrentiewind zouden moeten zeilen.

Hier moet bovendien aan worden toegevoegd, dat zolang de particuliere onderneming in een geordend concurrentiesysteem werkt, de harmonieuze ontwikkeling van de economie kan worden verzekerd; zolang ze haar arbeidsvoorwaarden verbetert en aanpast aan de verzuchtingen van haar arbeidskrachten; zolang ze haar verplichtingen nakomt t.o.v. staat en gemeenschap en niet vervalt in overdreven winststreven, dan is de particuliere onderneming de beste organisatievorm in het bedrijfsleven.

Het kan moeilijk worden ontkend dat het stelsel van de gemengde markteconomie bijzonder betekenisvolle voordelen biedt zowel voor het individu als

voor de gemeenschap. Er kan evenmin aan worden voorbijgegaan dat er nadelen aan verbonden zijn. Het is trouwens omwille van deze nadelen, dat men een toenemende tussenkomst van de overheid in aanmerking moet nemen. De correctieve maatregelen die de overheid nam om de belangrijkste nadelige facetten om te buigen, bleven telkens marktconform, d.w.z. dat ze de fundamentele beginselen van de markteconomie eerbiedigen. Bovendien was het essentiële kenmerk van deze tussenkomsten dat zij een macro-economische uitwerking hadden.

De laatste jaren stelt men evenwel vast, dat de gebruikte instrumenten nog onvoldoende werden geacht en werden versterkt door instrumenten, die een *directe* ingreep, zowel in het marktmechanisme als op de ondernemingen gingen inhouden. Dit kan voor een groot gedeelte worden verklaard uit het feit dat geoordeeld werd dat de traditionele middelen van economische politiek (monetair beleid, beveiliging van de financiële structuren, budgettaire en fiscale politiek) aan „kracht” hadden ingeboet.

Van een globale, macro-economische politiek glijdt men aldus langzaam over naar een aanvulling van *punctueel economisch beleid*, waaraan alleszins bepaalde voordelen, maar ook niet direct waarneembare nadelen zijn verbonden, zoals bijvoorbeeld een vertekening van de effectieve krachten van het markteconomisch gebeuren, en erger uitlopend op een bureaucratisering van het sociaal-economische beleid en leven. Tot deze middelen van punctuele aard kunnen de thans zo sterk gevraagde oprichtingen van staatsbedrijven worden gerekend.

De energiecrisis en het verkeer

PROF. IR. J. VOLMULLER

Over de vraag of de thans min of meer achter de rug zijnde oliecrisis al dan niet het begin is van een energiecrisis in algemene zin, zullen de meningen voorlopig wel verdeeld blijven. De tijd zal leren of de olieleverende gebieden, in het bijzonder de Arabische landen inderdaad in een reële monopoliepositie zijn komen te verkeren doordat zij praktisch over de enige energiereserve zouden beschikken, óf dat de wereld hen min of meer (tijdelijk) in een schijnbare monopoliepositie heeft gebracht omdat (nog) te weinig aandacht is besteed aan andere bronnen van energie en men tegelijkertijd onvoldoende gewaar is geweest, dat deze (tijdelijke) afhankelijkheid van een paar leveranciers tevens een grote mate van politieke afhankelijkheid met zich mede zou kunnen brengen.

Prof. Volmuller, hoogleraar wegenbouw- en verkeerskunde aan de Technische Hogeschool te Delft, gaat in dit artikel uit van de gedachte, dat de recente „oliecrisis” een begin is van een steeds meer door politieke overwegingen doorkruiste stabiliteit in de olietoevoer naar de geïndustrialiseerde landen uit – in de middel-verre toekomst (1985–2000) – relatief steeds schaarser en dus duurder wordende oliebronnen. Dit, tegen de achtergrond van nog lang niet uitgeputte bronnen van andere energievormen, die voor menselijke consumptie geschikt kunnen worden gemaakt. De auteur tracht een aanduiding te vinden of en in hoeverre een dergelijke ontwikkeling in de beschikbaarheid van energie van invloed zal zijn op de ontwikkeling van het verkeer, met name het personenverkeer in ons land en in onze nabuurlanden.

Het energieverbruik door het verkeer in Nederland

Uit een publikatie van de Stichting der Techniek is de verdeling van het energieverbruik in ons land in 1972 over de verschillende takken van bedrijvigheid over de directe energiebronnen op te maken (zie tabel 1) 1).

Tabel 1. Energiebronnen en gebruikscategorieën in Nederland in 1972 (in procenten)

Gebruik	Huishoudelijk en commercieel	Industrie	Verkeer	Totaal
Aardgas	21,4	21,8	0,5	43,7
Steenkool	2,0	3,6	—	5,6
Olie	13,8	17,2	10,4	41,4
Import-electriciteit	1,9	2,8	0,2	4,9
	39,1	45,4	11,1	95,6 a)

a) Dit getal had in feite 100% moeten zijn. Het verschil van 4,4% is een gevolg van afrondingen.

Uit de tabel blijkt dat het totale energieverbruik van het verkeer in 1972 ca. 11% was van het totale energieverbruik in Nederland, en dat het weg-, scheepvaart- en vliegverkeer, die geheel op „olie” lopen, 10,4% van dat energieverbruik voor hun rekening nemen. Dit was rond 25% van het totale olieverbruik. Achter het verkeerscijfer zitten een kleine vier miljoen individuele voertuig-, vaartuig- en vliegtuigbezitters, een getal dat slechts weinig kleiner is dan het totaal aan huishoudens, commerciële en industriële ondernemingen. In dit licht doet het wat vreemd aan dat in de jongste „oliecrisis”, de door de regering formeel opgelegde beperkingen juist het verkeer, en niet (mede) de andere gebruikscategorieën hebben betroffen.

Over de relatieve positie van het verbruik voor de verschillende soorten van verkeer zijn weinig gedetailleerde gegevens gepubliceerd. Evenmin zijn gedetailleerde prognoses gemaakt voor het olieverbruik in de toekomst. Het is daarom belangrijk om vast te stellen, dat naar verwachting de sterke groei van het Nederlandse autopark, even na 2000 tot een einde zal komen. Op dat moment zal de autodichtheid haar uiteindelijke niveau hebben bereikt. Deze maximale dichtheid wordt door het Nederlands Economisch Instituut geschat op ca. 450 personenauto's per 1.000 inwoners 2). Daarna zal deze dichtheid niet of nauwelijks meer toenemen; de groei van het autopark zal dan alleen afhangen van de groei van de bevolking. Zou, zoals in verschillende kringen wordt verwacht, de bevolking van Nederland na 2000 niet of nauwelijks meer groeien dan zal na dat jaar, het autopark ook nauwelijks meer toenemen. Dit zou betekenen dat bij gelijkblijvende kilometerprestatie per auto én gelijkblijvend gemiddeld olieverbruik per kilometer, het olieverbruik van het wegverkeer in Nederland na het jaar 2000 vrijwel niet meer zou stijgen. De huidige sterke stijging in olieverbruik door het autoverkeer zal dus over goed 25 jaar achter de rug zijn.

Thans is de autodichtheid ca. 270 personenauto's per 1.000 inwoners. Bij technisch onveranderde uitvoering van de auto's zal het olieverbruik van het wegverkeer dus tussen 1975 en 2000 met ca. 80% toenemen. Als wordt verondersteld dat de stijging van het oliegebruik in de andere verkeerssectoren, met name het vrachtautoverkeer, het scheepvaartverkeer en het luchtverkeer gezamenlijk, van de-

1) *De Ingenieur*, 6 september 1973, nr. 36.

2) Het Nederlands Economisch Instituut, *Integrale Verkeers- en vervoerstudie*, 1972.

Energiebesparing

zelfde orde van grootte zou zijn, dan zou de groei van het verkeer een stijging veroorzaken van ca. 30% in het totaal van het oliegebruik.

Een dergelijke stijging lijkt niet onoverkomelijk, ware het niet dat in de overige gebruikscategorieën — huishoudelijk, commercieel en industrie — eveneens een aanzienlijke stijging kan worden verwacht. Het is deze gezamenlijke stijging, eerder dan de stijging in het oliegebruik door het verkeer alleen, dat in het probleem van toenemende schaarste, en dus prijsstijging van olie een rol zal spelen.

Het effect van olieschaarste op andere gebruikscategorieën dan het verkeer

Een voor het probleem van het energieverbruik belangrijk verschil tussen het verkeer en de overige gebruikscategorieën is, dat bij de laatste de plaats van energieconsumptie, geografisch gezien, stationair is. Op die plaatsen wordt de van buitenaf aangevoerde energie in stationaire installaties omgezet in warmte ten behoeve van klimaatbeheersing in gebouwen, van bepaalde processen in industriële bewerkingen, of in kracht ten behoeve van het verrichten van arbeid met werktuigen.

Zelden is daarbij het gebruiken van olie als energiebron een technisch dwingende zaak. Dat op dit moment ongeveer driekwart van het totale oliegebruik voor deze doeleinden wordt gebruikt is praktisch geheel het gevolg van de aantrekkelijkheid van deze energiebron uit bedrijfs-economisch oogpunt. Gezien het stationaire karakter van de betrokken installaties, lijkt substitutie door andere energiesoorten, met name steenkool, aardgas of nucleaire energie, getransporteerd eventueel in de vorm van elektrische energie, voornamelijk een kwestie van technische aanpassing en bedrijfs-economische overwegingen. Bij stijgende energieprijzen zal bovendien het streven naar verhoging van het energieverbruiksrendement toenemen met behoud van het kwaliteitsniveau met betrekking tot de klimaatbeheersing en de geleverde arbeidsprestatie.

Beide ontwikkelingen zijn reeds in volle gang. Men denke aan de ombouw van oliestookinstallaties voor gebruik van

aardgas en aan het voornemen van de regering de warmte-isolatie van huizen (en bedrijfsruimten?) te bevorderen. Daarnaast zullen bij toenemende prijs de industrieën welke olie als grondstof verwerken, werkmethoden ontwikkelen om afval zoveel mogelijk te beperken resp. te zoeken naar vervangende grondstoffen.

Het effect van olieschaarste op het verkeer

Hierboven is reeds gewezen op het kenmerkende verschil tussen het verkeer en de overige categorieën van energiegebruik, nl. dat in het verkeer miljoenen energieconsumerende objecten over soms lange afstanden — tot duizenden kilometers — bewegen over vrije banen. Deze banen liggen overal verspreid in de (aardse) ruimte. Omdat de eenheden — bijv. auto's — klein zijn, en omdat alle bewegingen praktisch horizontaal zijn, is het energieverbruik per eenheid van prestatie — ton-kilometer en passagier-kilometer resp. voertuig-kilometer — relatief gering. Van begin af aan is het daarom aantrekkelijk geweest de voertuigen op bepaalde punten te laten bunkeren en zelf een kleine voorraad energie in gemakkelijk hanteerbare vorm (hout, olie, kolen) te laten meenemen, genoeg om een behoorlijke vervoersprestatie te leveren zonder al te veel onderbrekingen. Elk subvervoerssysteem kent dan ook een uitgebreid en goed georganiseerd bunkerstationssysteem (benzinstations, bunkerplaatsen voor schepen, laadstations voor binnenvaart en op vliegvelden).

Slechts op die plaatsen waar de voertuigen een mechanisch vastgelegde baan volgen, zoals bij tram, metro en trein, is het economisch aantrekkelijk gebleken, de energievoorziening uit voorraad (kolentender achter de locomotief!) te vervangen door een continue energievoorziening door middel van sleepcontacten (beugel of schoen) glijdend over een elektrische geleider (draad of derde rail). Elektrische energie-overdracht is daarbij praktisch de enige mogelijkheid.

Belangrijk is daarbij te constateren dat in deze gevallen het toch aantrekkelijker was deze vorm van energietoevoer te kiezen, ondanks het feit dat fossiele brandstoffen eerst

worden omgezet in elektrische energie, en daarna in motorische kracht en warmte, in plaats van rechtstreeks zoals bijv. bij de autobenzinemotor. Het feit, dat gebruik wordt gemaakt van dezelfde elektrische centrales, die ook elektrische energie opwekken voor andere energie-gebruikscategorieën, speelt hierbij een doorslaggevende rol.

De combinatie van continue energievoorzieningsinstallatie en bewegingsbaan — weg, spoorweg, kanaal, luchtvaartcorridor — is in feite wezensvreemd met het grillige geografische patroon van de verplaatsingen in het personen- en goederenvervoer. Vooral in het personenvervoer vertoont dit patroon in plaats en afstand grilligheid, die nog wel in aanleg en beheer van de banen — wegen- en stratennet, schepvaartrouten, luchtlijnen — konden worden gevolgd, maar die niet of nauwelijks meer kunnen worden gevolgd in de parallel-installaties voor continue energielevering.

Uit dien hoofde kan men verwachten, dat bij een toenemende schaarste aan olie het behoud van energietoevoer uit kleine meeneembare voorraden voorop zal staan en dat, in eerste instantie, technisch zal worden gereageerd met pogingen het rendement van het energieverbruik per individueel voertuig te verhogen. Een viertal aspecten zullen daarbij de aandacht krijgen, en op deze punten mag men belangrijke ontwikkelingen verwachten in de naaste toekomst.

Door voertuigtechnische verbeteringen zal men trachten bij lager motorvermogen tot dezelfde prestaties te komen, te weten dezelfde kruis- en topsnelheden en hetzelfde acceleratie- en deceleratievermogen. Vermindering van het voertuiggewicht, vermindering van de rolweerstand, van de luchtweerstand en van de weerstand bij het varen, alsmede van de inwendige wrijvings-verliezen zullen hier een rol spelen; technische verbeteringen die in feite reeds lang de aandacht hebben, doch duidelijk nog verder kunnen worden geëvolueerd.

Een tweede aspect is de verbetering van het motorrendement. Vooral de automotor wordt zeer wisselend belast, zowel wat betreft snelheid en acceleratie van voortbewegen, maar ook door de verscheidenheid in te vervoeren gewicht. Juist de explosiemotor is, qua rendement, zeer gevoelig voor deze belastingwisselingen. Technische oplossingen waarbij de explosiemotor stationair wordt belast en de wisselingen in energieverbruik worden „afgedempt” door een energiebuffervoorraad, in de vorm van een gyroscopisch opgehangen vliegwiel of een groep accu's zijn thans reeds in studie. De eigenlijke aandrijving van het voertuig geschiedt dan door elektromotoren. Een vroege voorloper van dit systeem is de diesel-elektrische treinlocomotief.

Dergelijke systemen zouden niet alleen een belangrijke besparing in olieconsumptie met zich mede brengen. Door de veel gunstiger bedrijfsvoorwaarden van de explosiemotor zouden ook de milieubezwaren van geluid, stank en giftige uitlaatgassen praktisch kunnen worden weggenomen. Het energieverbruik van het motorsysteem zou nog verder kunnen worden verminderd door bij het vertragen van het voertuig de vrijkomende energie, die thans verloren gaat als wrijvingswarmte bij het remmen, of (bij schepen) achteruit-slaan, terug te voeren in dezelfde „energiebuffervoorraad”. Een technische voorwaarde hiervoor is wel dat de eigenlijke aandrijving met elektromotoren geschiedt, die dan bij vertragen van het voertuig als elektrische generator kunnen werken.

Volgens voorlopige schattingen zouden door maatregelen op de drie genoemde aspecten, besparingen in het olieconsumptie bij het wegverkeer kunnen worden verkregen tussen de 30 tot 50% zonder dat de vrijheid van de individuele autogebruiker ook maar op enigerlei wijze wordt beperkt, en ook zonder dat daarbij enige investering noodzakelijk is van de publieke overheid als beheerder van het wegen- en stratennet. Deze overheid zou wel betrokken zijn bij een vierde aspect.

Zoals gezegd is één van de belangrijke oorzaken van olieconsumptie (en lawaai en luchtvervuiling) bij het autoverkeer

de zeer onregelmatige belasting van de motor. Met name bij het autoverkeer komt deze onregelmatigheid voort uit het feit, dat men tijdens de rit tussen de punten van herkomst en bestemming zich voortdurend qua snelheid, moet aanpassen aan de plaatselijke weg- en verkeersomstandigheden. Hoe minder afslaan bewegingen men op zijn weg zal moeten maken, des te minder zal men moeten vertragen en versnellen. Vooral bij het instellen van eenrichtings-systemen, of het ontwerpen van omrijroutes zal men meer dan voorheen met dit energie- en lawaai- en luchtvervuilingsaspect rekening moeten houden.

Een belangrijker mogelijkheid van energiebesparing ligt bij de verkeersregeling. Hoe vaak komt het niet voor dat men bij een verkeerslicht moet stoppen of extra lang moet wachten, zonder dat dit uit verkeerstechnische overwegingen noodzakelijk is. Vooral de veelvuldig toegepaste zgn. starre verkeersregelingen houden geen rekening met de op zeer korte termijn sterk wisselende verkeersomstandigheden. Technisch is het mogelijk deze regelingen af te stemmen op de ogenblikkelijke verkeerssituatie, vooral in de uren van geringe belasting, zodanig dat bij de nadering van de meeste auto's het licht voor hen op groen springt, en ze met geen of slechts weinig vaartminderen door kunnen rijden.

Hiervoor zijn echter extra installaties in de vorm van voertuigdetectoren en kleine computers, noodzakelijk, eventueel gekoppeld aan een centrale computer. Dit vereist een niet onbelangrijke investering. Zowel uit een oogpunt van energiegebruik, als van luchtvervuiling en geluids-overlast zal men echter over het gehele land bezien, belangrijke besparingen kunnen verkrijgen, die naar vermoeden, de 10 à 15% zouden kunnen overschrijden.

Met de bovenomschreven maatregelen zou, volgens de eerste ruwe ramingen een besparing in het oliegebruik door het verkeer kunnen worden verkregen, die de geraamde vermeerdering van het gebruik bij ongewijzigde technische uitrusting te boven zou gaan, zodanig dat in ons land in het jaar 2000 het olieconsumptie minder zou zijn dan thans, onder gelijktijdige vermindering van luchtvervuiling en geluids-overlast.

Zou de elders verkregen besparing in olieconsumptie niet voldoende zijn, dan zal moeten worden gezocht naar andere wijzen van energietoevoer aan de individueel bewegende wegvoertuigen. Naar de mening van steller dezes, dient vooraf gesteld te worden dat de distributie van kleine energievoorraden in de vorm van vloeibare brandstof bijzonder veel aantrekkelijks heeft. Men mag dan ook verwachten dat, bij uitputting van de aardolievoorraad, allereerst de oplossing zal worden gezocht in het ontwikkelen van synthetische vloeibare brandstoffen en sterk comprimeerbare gasvormige brandstoffen. De voor de bereiding benodigde energie kan worden ontleend aan andere energiebronnen dan aardolie, welke volgens velerlei auteurs, voor lange tijd nog in overvloed aanwezig zullen zijn. Naast deze oplossing lijkt het mogelijk dat dan ook andere wijzen van energietoevoer in aanmerking komen.

Opslag van een kleine voorraad elektrische energie in hoogwaardige accu's is thans reeds onderwerp van technische ontwikkeling. De accu's worden bijgeladen op het moment dat het voertuig of vaartuig ergens geparkeerd staat of aanlegt. Mits voldoende van deze stroompunten worden geplaatst, lijkt een dergelijke oplossing voor het energieprobleem van het weg- en waterverkeer zeer wel binnen de mogelijkheden te liggen.

Een stap verder, en ook reeds in studie, is de mogelijkheid dat auto's op bepaalde, veel gebruikte trajecten met een zgn. sleepschoen stroom onttrekken aan een geleiderail. Op de niet van een rail voorziene trajecten rijdt de auto dan op een benzinemotor of op inmiddels bijgeladen accu's. Bij een dergelijk systeem kunnen via de stroomrail tevens commando's met betrekking tot de besturing van het voertuig worden gegeven, waardoor geheel of gedeeltelijk automatisch geregeld autoverkeer mogelijk zou zijn.

Stakingen

Wie enige ervaring heeft met de kwantitatieve analyse van het verschijnsel staking, weet in wat voor bijna onoplosbare problemen men terechtkomt wanneer men tracht inzicht te krijgen in dit verschijnsel. In principe is de classificatie van de stakingen naar oorzaken nog niet eens het moeilijkste probleem. Daarbij komen toch reeds zeer moeilijke beslissingspunten naar voren. In dit werk heeft Malcolm Fisher, bekend om zijn neo-klassieke benadering van arbeidsvraagstukken (zie zijn *Economic analysis of labour*, Londen, 1971) meerdere problemen die rijzen bij de kwantitatieve analyse van de staking behandeld. Hij beperkt zich daarbij heel sterk tot de economische aspecten, zich wel realiserend dat ook andere aspecten van belang kunnen zijn. Uiteraard is hij niet in staat dit uitgangspunt geheel waar te maken.

Men kan zeggen dat vrijwel alle aspecten die voor het onderzoek van stakingen van belang zijn, door Fisher op bekwaame wijze worden geanalyseerd. Zeer terecht wijdt hij aandacht aan het probleem dat gegeven het grote verschil in omvang en lengte van stakingen, het bij elkaar optellen van stakingen in vele gevallen vrijwel zinloos is. Merkwaardig dat hij in dit verband niet gebruik maakt van de zgn. stakingsprofielen. Immers, de grafische voorstelling in een twee- of driedimensionale figuur geeft een veel beter inzicht dan welke cijfermatige weergave ook.

Met betrekking tot de vraag in hoeverre de staking samenhang vertoont met andere economische gegevens, helt Fisher over tot het standpunt dat de stakingsactiviteiten in de meeste landen een procyclisch karakter hebben, een opvatting die in elk geval naar mijn indruk niet voldoende door de feiten wordt ondersteund. Dat er relatie is tussen inflatie en frequentie van stakingen spreekt vanzelf, maar het is toch te gemakkelijk de indruk te wekken alsof daar een meer dan los verband mee zou bestaan.

Erg interessant is Fishers bespreking over de positie van de vakvereniging, die hij terecht niet als een monolithisch lichaam beschouwt. Hij wijst op het bestaan van verschillende groepen in de vakvereniging met verschil-

lende belangen, en met name ook op het onderscheid tussen de leiding van de organisatie en de leden. Zijn economische analyse komt daarbij toch wel dicht in de buurt van wat sociologen of politicos zouden doen.

Het boek is bijzonder interessant door de overvloed aan gegevens die het bevat met betrekking tot de beschikbare statistieken in de verschillende OECD-landen. Een punt waarop hij terecht aandacht vestigt is het feit dat in verschillende landen stakers bepaalde sociale voorzieningen blijven ontvangen, waardoor de gemeenschap de staking mede financiert. Het is curieus dat hij in dit verband wel Engeland noemt, maar voorbijgaat aan de situatie in Frankrijk.

Het hoofdstuk over kosten en baten van de stakingen heeft het karakter van een voorlopig overzicht van de problemen. Interessant is zijn uitgangspunt dat het onjuist is om met name te zien naar de negatieve kant van de balans. Bij andere economische verschijnselen gebeurt dat immers zelden. Hij legt hier de vinger op een bij economen in het algemeen ongewijzigd vooroordeel om van de stakingen alleen de negatieve effecten in ogenschouw te nemen. Fishers waarde vrij uitgangspunt zou hiermee in strijd komen.

In het laatste hoofdstuk komt eigenlijk enigszins verrassenderwijs de rol van de overheid met betrekking tot de staking aan de orde. Zijn conclusie zal door de meeste onderzoekers wel gedeeld worden: de overheid heeft een grote variatie aan instrumenten om de staking te lijf te gaan tot haar beschikking, waarvan eigenlijk geen ideaal geschikt is, terwijl ook combinaties van instrumenten geen uitkomst bieden. Met andere woorden: zowel het conflict heeft zijn „opportunity cost“ als de overheidsinterventie, en er is geen kostenloze panacee ter beschikking. Maar dat wisten wij al.

Door de volledigheid van de aanpak en de scherpzinnigheid van de uitwerking is dit een studie, die niemand die zich bezighoudt met het stakingsfenomeen, zonder schade ongelezen mag laten.

W. Albeda

1) Malcolm Fisher, *Measurement of labour disputes and their economic effects*, Uitg. OECD, Parijs, 1973, 240 blz., \$ 6,25

Het effect van algemene energieschaarste op het verkeer

Als in de wat verdere toekomst, naast een schaarste aan aardolie, bovendien een algehele schaarste aan energie zou optreden, dan kan, uiteraard, niet met de eerder beschreven technische ontwikkelingen worden volstaan.

Een complex van maatregelen die reeds thans meer en meer aandacht krijgt, zij het uit anderen hoofde, zijn maatregelen op het gebied van de ruimtelijke ordening met als doel het aantal verplaatsingen van personen- en goederenverkeer in aantal en afstand te verminderen, zonder dat het patroon van maatschappelijke activiteiten wordt beïnvloed. Vooral die maatregelen, die effect hebben op de verplaatsingen in verband met de dagelijkse voorzieningen van het huishouden, dus in de motieven woon-werk, woon-winkel, woon-school en zakelijk-privé, kunnen in het beoogde doel bijdragen door het relatief grote aandeel (>70%) dat deze verplaatsingen in het totaal hebben. Een verkorting in de afstand heeft bovendien effect op de voertuigkeuze, waardoor de overgang naar minder energieverbruikende vervoerswijzen als lopen en fietsen wordt bevorderd.

Een eventuele extra overgang naar het openbaar vervoer zal de gemiddelde bezetting van deze vervoerswijze vergro-

ten, en daardoor op indirecte wijze eveneens tot een vermindering in het energieverbruik bijdragen.

Niettemin zal men zich moeten realiseren, dat op dit doel gerichte maatregelen in het vlak van de ruimtelijke ordening, tegengesteld zijn tegen de trend in de ruimtelijke ontwikkeling vooral op micro- en mesoschaal, die vragen om een ruimere opzet van de directe woon- en werkomgeving, zoals deze trend wordt gestimuleerd door het hogere educatie-peil en het hogere gemiddelde inkomen dat wij en de volgende generaties mogen verwachten.

Zou de energieschaarste van zodanig ingrijpende aard worden, dat op alle niveaus van maatschappelijk leven beperkingen noodzakelijk gaan worden, dan zal de grootste zorg moeten worden besteed aan de evenwichtigheid van de maatregelen, die tot een aanvaardbare vorm van energiedistributie moeten leiden. Daarbij dient het inzicht voorop te staan, dat verkeer onherroepelijk is verbonden met alle menselijke activiteiten, niet alleen de economisch-productieve. Ook de meest persoonlijke, meest intieme bezigheden maken het voor de mens noodzakelijk zich „op straat“ te begeven. Beperken van de vrijheid van vervoer en verkeer tast de mens aan in zijn gehele bewegingspatroon, en dus in zijn diepste mens-zijn.

De identiteit van de reclame (III)

Ergernis over reclame

PROF. DR. A. VAN DER ZWAN

Dit is het derde en laatste deel van een serie die Prof. Dr. A. van der Zwan, hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, schreef over de enquête „Reclame en publiek 1973, een onderzoek naar identiteit”. Het eerste deel, afgedrukt in ESB van 3 april 1974, behandelde de gezichtspunten van waaruit de reclame kan worden gezien en het tweede deel, afgedrukt in ESB van 17 april 1974, ging over de enquête-resultaten. In dit laatste deel zal Prof. Van der Zwan ingaan op de ergernis die reclame kan oproepen.

Een niet onaanzienlijk deel van de enquête „Reclame en publiek 1973” is gewijd aan de veronderstelde ergernis die reclame bij het publiek teweeg brengt. Ten einde de reclame in dit opzicht van een achtergrond te kunnen voorzien is een groot aantal maatschappelijke vraagstukken en massa-communicatievormen op „ergernis-waarde” geïndexeerd en is tevens het gewicht van die ergernis vastgesteld aan de hand van de noodzaak die men voelt voor maatregelen, ten einde een „ergernis”-staalkaart te verkrijgen.

Die maatschappelijke vraagstukken en massa-communicatievormen zijn als volgt in te delen:

- Inflatie
- Milieu
- Maatschappelijke ongelijkheid
- Generatieconflict

Een energie-rantsoering welke grotendeels ten laste komt van het verkeer, zal dan onherroepelijk spanningen opwekken in een bevolking, welke spanningen wellicht tot sociaal-politieke explosies aanleiding zouden kunnen geven. Het verleden, men denke aan de recente benzine-distributie, heeft duidelijk aanwijzingen in deze richting gegeven.

Het is de vraag of alléén het prijs-mechanisme daarbij voldoende regulerend zal werken. Dit valt te betwijfelen. Uiteindelijk zijn de energiekosten van het vervoer een klein, vaak marginaal onderdeel van de totale kosten verbonden aan de kostprijs van een produkt of van een te genieten dienst. Een relatief sterke prijsverhoging van de energie kan daardoor toch een onvoldoende resp. onevenwichtige uitwerking hebben op het energiegebruik. Distributie-maatregelen, voortkomend uit een uiterst voorzichtig gevoerd beleid en steunend op een hoog ontwikkeld wetenschappelijk inzicht in de werking van de relaties in onze maatschappij, zouden dan wel eens onontkomelijk blijken.

J. Volmuller

- Onverdraagzaamheid
- Radio- en tv-programma's
- Commerciële reclame-uitingsvormen (naar media-groepen)
- Reclame voor omroeporganisaties.

De vraag is legitiem of zulke uiteenlopende maatschappelijke vraagstukken waarop mensen kunnen verschillen in hun betrokkenheid, stellingname t.a.v. de afzonderlijke issues, de samenhang die men in de voorgelegde issues onderkent of niet, met een simplificerende vraagstelling te lijf kan gaan als de volgende: „Sommige mensen ergeren zich aan de onderwerpen waarom het gaat, anderen vinden ze juist goed. Zou u bij elk kaartje eens willen aangeven wat uw gevoel hierover is?”

Ergernis is slechts één en wel een heel specifieke uit het spectrum van reactiemogelijkheden, terwijl ergernis als reactie voor sommige problemen veel relevanter geacht kan worden dan voor andere.

Daar komt nog bij dat de voorgelegde issues als gespreksonderwerp geïntroduceerd werden: „Hier heb ik een aantal kaartjes waarop onderwerpen staan waarover mensen wel eens met elkaar praten”. M.i. is één van de essenties in het oordeel van mensen over deze vraagstukken of hun betrokkenheid met de voorgelegde onderwerpen verder gaat dan ze als „conversation-pieces” te beschouwen, of niet.

Al met al acht ik de vraagstelling weinig gelukkig en meen dat het niet toelaatbaar is om de ergernis over reclame af te meten aan die over het milieu, de maatschappelijke ongelijkheid enz. De meest voor de hand liggende vergelijking voor de reclame is een onderlinge vergelijking van reclame-uitingsvormen en die met de andere massa-communicatie-uitingen. In tabel I wordt een overzicht van de uitkomsten geboden.

De ergernis die reclame oproept is weliswaar vrij groot, maar toch minder omvangrijk dan de reserves die men in het oordeel over reclame aan de dag legt en blijkt zich eventueel te beperken tot de commerciële reclame. Het enige item dat zeer goed met de reclame kan worden vergeleken, betreft de aanbeveling om lid te worden van omroepverenigingen. De ergernis daarover wijkt nauwelijks af van die over reclame op de televisie. Uiteenlopende televisieprogramma's daarentegen, waaronder programma's die men controversieel zou kunnen achten zoals Koning Klant en de Ombudsman, blijken zeer lage ergernisscores te halen. (N.B. Het gaat hier om oordelen van de *totale* onder-vraagde steekproef. Het verschil in ergernis kan men ons niet toeschrijven aan het feit dat televisieprogramma's door een „captive audience” bekeken worden).

Het materiaal op dit punt is te weinig omvangrijk om tot werkelijke algemene conclusies te kunnen komen, maar tentatief zou men kunnen stellen:

- ergernis is slechts één van de reactiemogelijkheden op verschijnselen als reclame, men kan zich er ook totaal

Tabel 1. Ergernis over reclame en maatschappelijke vraagstukken a)

	„Goed“	„Storend“	Actie
Inflatie			
Prijstijgingen	4	81	73 (90%)
Milieu-vraagstuk			
Vervuiling milieu	5	85	77 (91%)
Autoverkeer	22	52	37 (71%)
Maatschappelijke ongelijkheid			
Inkomensverschillen	18	56	44 (79%)
Generatie-conflict			
Studentenacties	23	42	26 (62%)
Optreden jeugd	30	39	24 (61%)
Omgang jongens/meisjes	51	18	10 (55%)
Intolerantie			
Onverdraagzaamheid	13	65	41 (63%)
Radio- en tv-programma's			
Quiz- en showprogramma's	68	11	4 (36%)
Koning Klant/Ombudsman	87	3	1 (33%)
Discussie-programma's radio/tv	60	16	6 (38%)
Commerciële reclame			
Verkoop aan de deur	4	78	53 (68%)
Reclame op tv	16	55	22 (60%)
Drukwerk in bus	17	48	24 (50%)
Reclame op radio	19	41	21 (51%)
Advertenties in kranten/tijdschriften	45	14	5 (36%)
Reclame voor omroeporganisaties			
Oproep lidmaatschap omroepverenigingen	16	47	25 (53%)

a) De getallen geven de antwoord-percentages weer. De getallen tussen haakjes geven het procentuele aandeel weer van de respondenten die het vraagstuk storend vinden en van mening zijn dat er actie tegen ondernomen moet worden.

voor afsluiten als voor een irrelevante en afgedane zaak (dit kan niet geverifieerd worden, omdat reclame-gedrag in het onderzoek niet is betrokken).

- de weerstanden tegen reclame richten zich op de beïnvloedingsmethodiek die wordt toegepast en zijn niet zozeer verbonden met de identiteit van de communicator.

Reclame wordt in zijn onderscheiden uitingsvormen (media-groepen) zeer verschillend benaderd. Zou men die verschillen willen generaliseren, dan zou dat zo kunnen: uitingsvormen met het karakter van geforceerde „exposure“ (colportage aan de deur, tv-reclame, drukwerk in de bus en reclame op de radio) worden veel negatiever benaderd dan de uitingsvormen zonder dat element van de geforceerde exposure (advertenties in kranten en tijdschriften).

Professionele groepen

De professionele groepen onderscheiden zich slechts op enkele punten van het publiek waar het gaat om maatschappelijke vraagstukken; de inkomensverschillen en generatieverschillen zijn daarvan voorbeelden (tabel 2).

Met betrekking tot de reclame liggen de zaken anders. De consumentenbeschermers stellen zich over het geheel scherper op dan het publiek. De reclamemakers blijken zich in het bijzonder af te zetten tegen de colportage, als zou die aansprakelijk gesteld moeten worden voor de slechte naam van de reclame. Dit laatste blijkt een misverstand te zijn, omdat slechts een zeer gering deel van het publiek colportage tot de reclame rekent. In mindere mate geldt dit ook voor de drukwerkverspreiding, op welk punt hun ergernis-scores die van het publiek naderen.

Reclame-uitingen van omroepverenigingen blijken bij reclamemakers in het verkeerde keelgat te schieten. Op dit punt zou men zich als niet direct betrokkene kunnen afvragen waarin deze uitingen zich nu onderscheiden van de commerciële reclame. Ontslagen van hun engagement met de eigen professie — omroepverenigingen zijn niet de communicatoren voor wie de reclamewereld werkzaam is — blijkt het oordeel van de reclamemaker kennelijk geheel anders en wel vernietigend te zijn.

Of moeten wij deze reactie veel onschuldiger en wel zo opvatten: de reclamemakers die genoeg hebben van het ge-

Tabel 2. Ergernis over reclame en maatschappelijke vraagstukken; publiek en professionele groeperingen (mate van storendheid; antwoordpercentages)

	Publiek	A	B	C
Inflatie				
Prijstijgingen	81	71	78	82
Milieu-vraagstuk				
Vervuiling milieu	85	93	90	92
Autoverkeer	52	61	58	62
Maatschappelijke ongelijkheid				
Inkomensverschillen	56	37	24	47
Generatie-conflict				
Studentenacties	42	37	60	47
Optreden jeugd/ volwassenen	39	15	16	17
Omgang jongens/meisjes	18	21	6	6
Intolerantie				
Onverdraagzaamheid	65	74	74	62
Radio- en tv-programma's				
Quiz- en showprogramma's	11	28	26	36
Koning Klant/Ombudsman	3	8	12	2
Discussie-programma's radio/tv	16	26	26	14
Commerciële reclame				
Verkoop aan de deur	78	84	74	90
Reclame op tv	55	25	22	71
Drukwerk in bus	48	37	34	80
Reclame op radio	41	22	18	71
Advertenties kranten/tijdschriften	14	—	—	16
Reclame voor omroeporganisaties				
Oproep lidmaatschap omroep	47	73	88	64

- A. Reclamemakers werkzaam bij een reclamebureau;
 B. Reclamemakers uit het bedrijfsleven, opdrachtgevers;
 C. Consumentenbeschermers; bestuursleden, bondsraadsleden en stafmedewerkers van de Consumentenbond en het Konsumenten Kontakt Orgaan.

schop tegen eigen benen, hebben de gelegenheid te baat genomen om ook eens iets terug te doen?

Vrijheid van bedrijfsleven

De problematiek is in een bredere context geplaatst bij de vraag naar de wenselijkheid om de vrijheid van het bedrijfsleven te beperken op gebieden als productie, verkoop en reclame.

- Ca. éénderde van het publiek is voorstander van een beperking van de vrijheid van het bedrijfsleven, ca. 10% wenst die vrijheid verder uitgebreid te zien en de overigen vinden dat een verandering op dit punt niet nodig of gewenst is.
- Opvallend is dat dit oordeel over de vrijheid van het bedrijfsleven in veel sterkere mate dan het oordeel over de reclame samenhangt met de achtergrondgegevens van personen (tabel 3).

De groep die kritisch staat ten opzichte van de reclame is veel groter dan de groep die deze kritiek doortrekt naar de vrijheid van het bedrijfsleven in het algemeen. Van deze laatsten kan men stellen dat hun oordeel over reclame deel uitmaakt van een meer algemene stellingname die weer verankerd ligt in hun maatschappelijke geörienteerdheid.

Tot de specifieke gebieden waarop men een beperking van de vrijheid tot het voeren van reclame wenselijk acht, behoren de zakelijkheid en eerlijkheid van de geboden informatie, de hoeveelheid reclameboodschappen, de wijze waarop mensen in de reclame worden afgebeeld en qua uitingsvormen, de colportage en drukwerkverspreiding.

- Ook bij de professionele groeperingen blijkt de wens tot regulering van de reclame nogal sterk te leven, zoals tabel 4 laat zien.

Daarbij dient de kanttekening gemaakt te worden dat de reclamemakers vooral geporteerd blijken te zijn voor zelf-regulatie.

Wat moet de reclame zich van deze uitkomsten aantrekken?

De uitkomsten geven mij aanleiding tot het trekken van één nogal eenvoudige conclusie: de perceptuele geloof-

Tabel 3. *Beperking vrijheid bedrijfsleven (publieksoordeel)*

	Leeftijd				Welstand				Opleidingsniveau				Politieke richt.			Waardering Reclame			Maatsch. Oriëntatie		
	19/24	25/34	35/49	50+	A hoog	B	C	D laag	LO	VGLO	VAO	VHMO+	Progr.	Conf.	VVD	+	+/-	-	Behou- dend	Radi- caal	Nostal- g.
Vrijheid beperken (32%)	+ 5	- 1	- 3	- 5	+ 7	- 1	- 1	- 6	- 1	- 1	- 6	+ 8	+ 7	- 8	- 9	- 21	- 4	+ 10	- 9	+ 18	- 4
Vrijheid uitbreiden (9%)	- 1	.	.	+ 2	- 2	+ 1	.	- 5	.	- 1	.	+ 2	+ 1	.	+ 5	+ 10	- 1	- 1	+ 1	- 4	- 4

N.B. +/- in de tabel geeft de afwijking voor de betreffende doelgroep t.o.v. het steekproefgemiddelde weer.

Tabel 4. *Noodzaak maatregelen op gebied van reclame: publiek en professionele groeperingen*

	Antwoordpercentages			
	Publiek	A	B	C
• Informatieve waarde (ontbreken zakelijke informatie)	52	57	60	85
• Beïnvloeding koopgedrag (eerlijkheid)	78	60	50	95
• Hoeveelheid reclame	42	14	8	61
• Mensbeeld	33	24	24	60
• Uitingvormen				
Colportage	60	82	84	88
Drukwerkverspreiding	37	15	18	53

Zie voor betekenis van A, B en C onder tabel 2.

waardigheid van de reclame staat op de tocht. De reclamewereld zou zich dit moeten aantrekken als zij zich dit op werkelijk adequate wijze kon aantrekken. Men kan aan dit laatste twijfelen om meer dan één reden.

Beperken we ons nu tot één van de drie centrale thema's — de bijdrage van de reclame tot de keuze-vrijheid van de consument door het verschaffen van informatie e.d. — voor welk thema de publieksopinionen nog de meeste relevantie bezitten. De weerstanden bij het publiek hebben zo'n omvang bereikt dat zij mobiliseerbaar geacht kunnen worden voor organisaties als de Consumentenbond, bijv. door te gaan pleiten voor overheidsregulering. De marsorders voor de reclamewereld bij een dergelijk conflict zijn door de IAA reeds uitgegeven. De reclamewereld zou de reclamewereld niet zijn als zij voor dit conflict niet een pakkende leuze zou lanceren: „The global challenge to advertising”. Daarin worden open discussies en zelfregulatie als de beste anticipaties op overheidsingrijpen aanbevolen. („The global challenge to advertising”, International Advertising Association).

Zelfregulatie die niet de kern van het verzet van het publiek raakt, kan men nauwelijks als effectief antwoord bestempelen. Maar de verleiding zal toch groot zijn zelfregulatie te hanteren om de boot van het overheidsingrijpen af te houden, want het zal immers niet het publiek zijn dat in deze het laatste woord heeft, maar een bewerkbare politieke machinerie. Maar zelfs al zou de reclamewereld bereid zijn tot de wortel van het kwaad te gaan, dan zou ze de instrumenten missen om deze bereidheid te effectueren.

De enige reële mogelijkheid die ik zie is dat zou komen vast te staan dat de perceptuele geloofwaardigheid van de reclame zodanig zou zijn aangetast dat zij haar effectiviteit als instrument van verkoop zou gaan verliezen, ook op markten waar men van de verkoopbevorderende werking gebruik zou willen maken. Dat zou voor de individuele adverteerder het sein zijn om de bakens te verzetten.

A. van der Zwan

Literatuur:

- P. J. Verdoorn, *Het commerciële beleid bij inkoop en verkoop*. Karl-Erik Wärneryd en Kjell Nowak, *Massacommunicatie en reclame*.
E. Rogers, *Diffusion of innovations*.
Cebuco, 1967-1972; Bureau voor Budgetten-Controle, *Overzicht reclame-bestedingen in Pers, T.V. en Radio van merkartikelen en -diensten*.
B. A. Bauer en S. A. Greyser, *Advertising in America, the consumer view*.
Prad/Makrotest, *De geïrriteerde consument*.
Ronald E. Frank, William F. Massy, Yoram Wind: *Market segmentation*.
David G. Hughes, *Attitude measurement for marketing strategies*.

ESB

Mededelingen

Energiebesparing

Op woensdag 12 juni a.s. organiseert de Stichting Toekomstbeeld der Techniek een symposium over energiebesparing in de Jaarbeurscongreszaal te Utrecht. Aan het symposium werken mee: Z. K. H. de Prins der Nederlanden, Dr. Ir. H. Hoog, Prof. Ir. D. G. H. Latzko, Prof. Ir. C. W. J. Koppen, Prof. Dr. Ir. N. W. F. Kossen, Prof. Dr. L. H. Klaassen, Prof. Dr. H. M. Jolles, Drs. M. Epema-Brugman, Dr. J. C. Terlouw, Ir. L. Schepers, Dr. Ir. W. J. Beek, Prof. Dr. C. J. F. Böttcher, Prof. Dr. P. J. A. ter Hoeven, Prof. Dr. J. Kommandeur, Dr. S. L. Mansholt en Prof. Dr. J. Pen.

Als voorbereiding heeft de organisator de besparingsmogelijkheden in de belangrijkste verbruikssectoren bestu-

deerd. De resultaten hiervan staan in het preadvies: *Energy conservation-ways and means*.

Aanvang: 10.00 uur. Kosten: f. 55 (incl. preadvies, commentaren, koffiemiddag en verversingen), studenten: f. 35.

Aanmelding door overmaking van de deelnemersprijs op giro nr. 1777070 t.n.v. Congresbureau KIVI te Den Haag, voor 31 mei 1974 onder vermelding van: a. symposium energiebesparing; b. wel/geen NS-reductiebon; c. naam en adres deelnemer(s); d. evt. instelling van onderwijs.

Inlichtingen: Stichting Toekomstbeeld der Techniek, Prinsessegracht, Den Haag, tel.: (070) 64 68 00.

Selectieve groei

Op donderdag 6 juni a.s. houdt de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel in Hotel Gooiland

te Hilversum een algemene vergadering over: *Selectieve groei, theorie en praktijk*.

Preadviseurs zijn: Prof. Dr. C. J. F. Böttcher, Dr. Ir. W. J. Beek, Prof. Dr. J. H. P. Paelinck en Ing. J. Klevering. 's Middags is er een forumdiscussie o.l.v. Prof. Dr. P. Kuin.

Aanvang: 10.00 uur.
Aanmelding en inlichtingen: Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel, Florapark 11, Postbus 205, Haarlem, tel.: (023) 31 50 50.

**Met „ESB”
een beter
economisch-
politiek
inzicht**

Over de inkomenscyclus (I)

Leeftijd en inkomensniveau

DRS. M. P. VAN DER HOEK

In ons land kennen we als één van de doelstellingen van economische politiek een redelijke inkomensverdeling, een doelstelling die volgens de auteur sedert het optreden van het kabinet-Den Uyl meer reëlf heeft gekregen dan onder voorgaande kabinetten het geval is geweest. Voor de beleidsvorming kan meer informatie omtrent de bestaande inkomensverhoudingen van groot belang zijn. In twee artikelen zal de heer Van der Hoek, wetenschappelijk medewerker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, het verband tussen leeftijd en inkomen analyseren. De door het CBS gepubliceerde inkomensstatistieken zullen daarbij als uitgangspunt dienen. Dit, en het feit dat vergelijkingen in de tijd zullen worden gemaakt, houdt een aantal beperkingen in waarop echter ter wille van de ruimte niet verder zal worden ingegaan. Deze week wordt de samenhang tussen de leeftijd en het inkomensniveau beschouwt. In een volgende aflevering komt het verband tussen de leeftijd en de inkomensspreiding aan de orde.

Het verband tussen leeftijd en inkomen kent twee facetten, enerzijds de samenhang tussen leeftijd en inkomensniveau en anderzijds de relatie tussen leeftijd en inkomensspreiding. Beide facetten kunnen op twee verschillende manieren worden benaderd. De eerste methode berust op een vergelijking van het inkomen van verschillende leeftijdsgroepen in hetzelfde jaar, terwijl men tevens zou kunnen nagaan of hetzelfde inkomensleeftijds-profiel ook in andere jaren kan worden waargenomen. Het is dus een statische methode, waarbij verschillende generaties belastingplichtigen met elkaar worden vergeleken, waardoor inzicht kan worden verworven in de in een bepaald jaar bestaande inkomensverhoudingen tussen afzonderlijke leeftijdsgroepen.

De tweede methode tracht de inkomensontwikkeling van een groep inkomensstrekkers in de tijd te volgen. Bij deze „dynamische” methode wordt dus de inkomensverdeling binnen één en dezelfde generatie belastingplichtigen op verschillende tijdstippen bestudeerd. De toepassingsmogelijkheden van deze methode zijn echter aanzienlijk beperkter dan die van de statische benadering. Met name ten aanzien van het verband tussen leeftijd en inkomensniveau lijkt de toepassing van de dynamische methode nauwelijks zinvol omdat in een expansieve economie nu eenmaal een groeiend inkomen mag worden verwacht, een verwachting die door het verschijnsel van de algemene prijsstijging nog wordt versterkt. Bij de bespreking van het verband tussen leeftijd en inkomensniveau zal ik dan ook alleen de statische benadering volgen. Met betrekking tot de relatie tussen leeftijd en inkomensspreiding zal ik echter zowel de statische als de dynamische methode toepassen.

Verwachtingen

Er zijn verscheidene factoren die aanleiding geven tot de verwachting dat er een positieve samenhang bestaat tussen de leeftijd en het inkomen. In de eerste plaats doet zich het verschijnsel voor dat salarisschalen veelal zijn gekoppeld aan de leeftijd. Uitgaande van een bepaald aanvangssalaris bereikt men door middel van jaarlijkse salarisverhogingen na een aantal jaren een maximum. Dit zou wellicht kunnen worden verklaard uit een met de leeftijd stijgende grensproductiviteit, althans voor zover men de grensproductiviteit als verklaring grond wil hanteren. Die stijging van de marginale productiviteit zou het gevolg kunnen zijn van een toenemende ervaring. Toch blijven op dit punt twijfels bestaan. Zo is het de vraag op welk moment aan de stijging van de grensproductiviteit een einde komt. Een arbeider heeft zijn maximumloon veelal reeds voor het dertigste jaar bereikt, terwijl in hogere beroepsgroepen de stijging zich vaak over een langere periode uitstrekt. Bovendien blijkt, indien groepen inkomensstrekkers worden onderscheiden naar leeftijd en opleidingsniveau, dat de groeisnelheid van het inkomen toeneemt met het opleidingsniveau 1). Tot een soortgelijke conclusie komt W. J. van de Woestijne als hij de werkzame personen naar functie rangschikt en constateert dat „...met het stijgen op de hiërarchische ladder het inkomen (ná belasting, vdH) met een progressief toenemend percentage stijgt” 2). Een verklaring van dit verschijnsel is vanuit de economische theorie moeilijk te vinden. Ook de schrijver geeft geen verklaring; hij zegt hierover slechts het volgende: „Economisch is dit op zijn minst merkwaardig. De geoefende arbeider kan n.l. in het algemeen de geschoolde niet vervangen, terwijl de adjunct-directeur dit wel de directeur kan doen” 3).

Een tweede factor die leidt tot de verwachting van een met de leeftijd toenemend inkomen wordt gevormd door het inkomen uit vermogen. Naarmate men ouder is, heeft men over een langere periode kunnen sparen en aldus een groter vermogen kunnen vormen. Men zou de tegenwerping kunnen maken dat vermogen ook kan worden verkregen door bijv. vererving. In het algemeen zal vererving echter op oudere leeftijd plaatsvinden en bovendien, en dit is een zwaarder wegende factor, zijn besparingen uit het lopende inkomen een veel belangrijker bron van vermogen dan nalatenschappen. Dit kan worden geïllustreerd met het feit dat in 1967 de besparingen van gezinshuishoudingen f 8,0 mrd. bedroegen 4), terwijl de som van de opgegeven nala-

1) Vgl.: CBS, *Verdiende lonen van employé's 1965*, Deel I Den Haag, 1969, blz. 53 en Deel 2, Den Haag, 1972, blz. 61.

2) W. J. van de Woestijne, *Inkomensverschillen, Intermediair*, 8 december 1972, blz. 9.

3) *Ib.*, blz. 9.

4) Bron: CBS, *Nationale Rekeningen 1969*. Als de besparingen via pensioenfondsden buiten beschouwing worden gelaten wordt het bedrag f. 5,1 mrd.

NCR zou 't liefst voorgoed afrekenen met z'n kasregister-image.

Soms wilden we wel dat u nog nooit van onze kasregisters had gehoord. Maar helaas, het zijn de beste ter wereld.

Moeilijk om dan uit te leggen dat je ook nog uiterst geavanceerde computers maakt. Enfin, dan moet u het maar eens van 'n ander horen. Van de Bondsspaarbank Noord-Nederland bijvoorbeeld.

„Als je overgaat op een nieuw computersysteem, dan moet je natuurlijk steun krijgen van de leverancier. Ze kunnen je wel van alles beloven, maar ze moeten het ook waarmaken. Nou, NCR heeft het waargemaakt, voor de volle honderd procent!”

Dat is duidelijke taal, gesproken door de heren Mr. J. J. Beeker, directeur en C. P. Mulder, hoofd rekencentrum van de Bondsspaarbank Noord-Nederland te Groningen.

Een spaarbank, als volledig onwetend op computergebied, is natuurlijk afhankelijk van de leverancier. Hij moet daarvan immers niet alleen de apparatuur hebben, maar ook de software. Je kunt programmeurs enz. aantrekken, maar wij hebben gedacht, laten we proberen ze uit ons eigen bedrijf te halen. Dat is trouwens ook door NCR geadviseerd. Je hebt dan het grote voordeel, dat de mensen het bedrijf al heel goed kennen en weten wat de eisen zijn ten aanzien van de computer, de verwerking.

NCR's terminal-systeem gaf de doorslag.

Als zelfstandige stichting Bondsspaarbank Noord-Nederland, met ruim 50 filialen in de provincies Groningen en Drente, zijn wij een van de grotere leden van de Nederlandse Spaarbankbond. Deze organisatie beschikt over een eigen computercentrum met NCR-apparatuur, waar tot 1972 ook onze administratie werd verwerkt.

Toen besloten wij, een eigen computer te laten installeren. We hebben ons laten informeren door meerdere computermaatschappijen, en kozen uiteindelijk NCR. Omdat we het erg belangrijk vinden, dat NCR al veel ervaring heeft in het spaarbankwezen. Behalve het Computercentrum Bondsspaarbanken draaide o.m. ook de Spaarbank voor de stad Amsterdam toen al met een NCR-installatie: een computer op het hoofdkantoor, met terminals in de bijkantoren. Online dus.

En juist dat systeem sprak ons direkt erg aan. Wij vinden namelijk, dat de beslissing, een eigen computersysteem te gaan gebruiken, gewoon vanzelfsprekend inhoudt, dat je ook online gaat.

De NCR terminal leek ons daarvoor het meest vooruitstrevende, geavanceerde toestel. En bovendien qua bediening het simpelste.

Anderhalf jaar offline „proefdraaien”.

In september 1972 startten we met de offline verwerking van de inleggersadministratie. Zo konden onze mensen, die dus stuk voor stuk door NCR uit ons bedrijf waren geselecteerd en opgeleid de nodige praktijkervaring opdoen. Je kunt niet in een keer het aller-moelijkste gaan doen, natuurlijk. Want anders waren we direkt online gegaan, dan hadden we die eerste fase overgeslagen. Maar voorjaar '74 waren we zover, dat de omschakeling online kon beginnen. In de bijkantoren werden NCR-terminals geplaatst, zodat alle baliebehandelingen, zoals geld storten, opnemen en wisselen in andere valuta via de computer gingen lopen.

De uitbreiding kwam al na 2 maanden.

Onze Century-200 computer had aanvankelijk een capaciteit van 64k. In eerste instantie hebben we daarom ons online programma in overlays geschreven. Een groot gedeelte stond permanent in het geheugen, de rest haalden we binnen als we het nodig hadden. Dat werkte subliem. Maar omdat je online moet zijn zolang je kantoren geopend zijn, hadden we maar weinig ruimte over voor andere programma's. Vandaar dat we al na een paar maanden zijn overgegaan tot een uitbreiding naar 128k om de mogelijkheid te openen naast het online programma nog andere programma's te draaien: multiprogrammering.

Alle hulp, maar niet te nadrukkelijk.

Alle programma's zijn door onze eigen mensen geschreven. NCR heeft aanvullingen gegeven en ons er uit geholpen als we vast zaten. Je kunt zeggen, dat de basis door NCR is gelegd, maar dat de applicatie-programmering helemaal door ons is gedaan. Dat vind ik het plezierige van NCR: ze staan steeds naast je, maar op een goede manier. Ze nemen je het werk niet af, ze helpen je alleen als je ergens niet uit komt. Belangrijk is daarbij ook, dat NCR zijn mensen zo heeft gekozen, dat er op een fijne manier mee is te werken. Er is inmiddels een prettige persoonlijke verhouding ontstaan tussen onze ploeg en de NCR-groep, die ons moest coachen.

Kijk: ons belang is, dat alles goed en vlot verloopt, dat we goed gesteund worden door NCR, omdat we zelf niet meteen voldoende bekwaam waren. Het belang van NCR is, dat ze een tevreden klant hebben. En uiteraard benaderen ze alles zakelijk, maar de persoonlijke verhouding is uitstekend!

Ziezo, nu hebt u 't ook eens van 'n ander gehoord.

NCR

Computers & Terminals

NCR Nederland NV,
Buitenveldertselaan 3,
Amsterdam,
telefoon 020-44 29 22,
toestel 232.

NCR Computers & Terminals

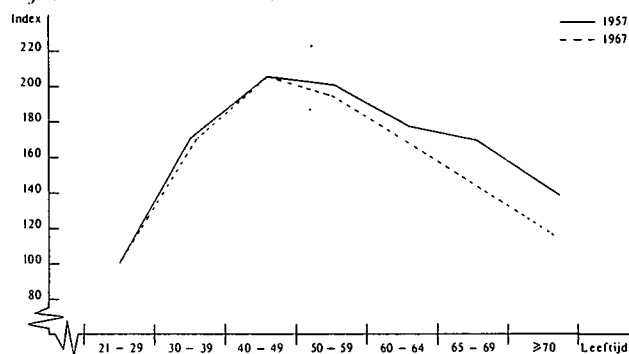
tenschappen, schenkingen en overgangen in hetzelfde jaar f. 2,2 mrd. beliep 5).

Tenslotte kunnen ook in het bedrijfsleven overeengekomen regelingen of wettelijke maatregelen bijdragen tot de samenhang tussen leeftijd en inkomen. Men kan hierbij denken aan het minimumloon en het jeugdloon. Totdat de leeftijd van 23 jaar is bereikt waarop men recht kan doen gelden op uitbetaling van het minimumloon, valt men veelal in een jeugdloonregeling. In beginsel kan dit wellicht worden gemotiveerd met een verwijzing naar het opdoen van ervaring, maar juist in de sfeer van de weinig of ongeschoolde arbeid, waar jeugdloonregelingen veelvuldig plegen voor te komen, mist dit argument overtuigingskracht.

Feiten

Indien de inkomensstrekkers in leeftijdsklassen worden ingedeeld is het mogelijk in een bepaald jaar de onderlinge verhoudingen tussen de inkomens van deze groepen te bepalen. Voor de jaren 1957 en 1967 heb ik per leeftijdsklasse het gemiddelde inkomen 6) berekend en vervolgens omgezet in een verhoudingscijfer, waarbij het gemiddeld inkomen van de leeftijdsgroep van 21 t/m 29 jaar op 100 is gesteld. Ter wille van de leesbaarheid worden slechts de verhoudingscijfers gepresenteerd en wel in de vorm van een grafiek (zie figuur 1).

Figuur 1. Indexcijfers van het gemiddeld inkomen per leeftijdsklasse in 1957 en 1967.

De vorm van de curve blijkt in 1967 slechts weinig af te wijken van die in 1957. In beide jaren blijkt het gemiddeld inkomen van de groep van 40 t/m 49 jaar het hoogst te zijn. De verwachting dat het inkomen zal toenemen met de leeftijd wordt door de cijfers in zoverre bewaarheid, dat tot het 50e jaar 7) inderdaad sprake is van een parallelle beweging van inkomen en leeftijd, maar daarna gaat het inkomen dalen. Voorts valt het op dat de daling in 1967 een grotere omvang aanneemt dan in 1957. Ik zal nu trachten voor de hier gesignaleerde verschijnselen een verklaring te vinden.

Dat het inkomen na het 50e jaar daalt, doet op het eerste gezicht merkwaardig aan. Uit de in voetnoot 1 genoemde loonstruc-tuurenquêtes is immers van een daling van het mediane inkomen na het 50e jaar, op twee uitzonderingen na, niets gebleken. Er bleek eerder sprake te zijn van een zeer geringe stijging, terwijl voor de employés met een wetenschappelijke opleiding zelfs een niet onaanzienlijke stijging werd waargenomen. Hoewel de handarbeiders, de werke-vers en de overige zelfstandigen geen deel uitmaakten van de onderzochte populatie, lijkt het redelijk te veronderstellen dat deze groepen het totaalbeeld niet zodanig zouden wijzigen dat het mediane inkomen na het 50e jaar een daling zou laten zien.

De verklaring van het feit dat uit de inkomensstatistieken wel en uit de loonstruc-tuurenquêtes niet kan worden afgeleid dat het inkomen na het 50e jaar een daling vertoont, moet voornamelijk worden gezocht in het verschil in samenstelling van de populaties waarop de gegevens betrekking hebben. De inkomensstatistieken hebben betrekking op *belastingplichtigen*, de loonstruc-tuurenquêtes daaren-

tegen op *werkzame personen*. Dit betekent dat de daling van het gemiddeld inkomen na het 50e jaar, zoals die in figuur 1 tot uiting komt, voornamelijk moet worden toegeschreven aan een daling van de participatiegraad. In het algemeen zal immers het inkomen een aanmerkelijke daling ondergaan indien uittreding uit het arbeidsproces plaatsvindt. Voorts kan bij de inkomensdaling ook het aflopen van de kinderbijslaguitkeringen een rol spelen, omdat bij de loonstruc-tuurenquêtes deze uitkeringen buiten beschouwing zijn gebleven.

Alvorens in te gaan op de hierboven genoemde factoren, wil ik de aandacht vestigen op het feit dat de niet in de inkomensstatistiek opgenomen personen vooral in de twee oudste leeftijdsklassen zijn geconcentreerd. Zo blijkt uit een vergelijking van de bevolkingscijfers 8), waaruit de gehuwde vrouwen zijn geëlimineerd, met de aantallen in de inkomensstatistiek opgenomen personen dat in 1957 van de bevolking van 65 t/m 69 jaar 79% en van de bevolking van 70 jaar en ouder 56% in de belastingadministratie was opgenomen, terwijl deze cijfers in 1967 onder invloed van de toenemende welvaart zijn gestegen tot resp. 92% en 80%. Deze ontwikkeling is een direct gevolg van de AOW. Die is weliswaar in 1957 ingevoerd, maar vooral door de in de jaren zestig doorgevoerde verhogingen van de AOW-uitkering, kwamen steeds meer bejaarden met hun inkomen juist boven het belastingvrije minimum, waardoor zij in de belastingadministratie werden opgenomen. Deze ontwikkeling kan ertoe hebben bijgedragen dat de daling van het gemiddeld inkomen in 1967 vooral vanaf het 65e jaar sterker was dan in 1957.

Participatiegraad

De daling van de participatiegraad wordt veroorzaakt door werkloosheid, pensionering en arbeidsongeschiktheid, welke laatste factor ik verder onbesproken zal laten. Met name de langdurige werkloosheid is vooral in de oudere leeftijdsgroepen geconcentreerd, zowel in 1957 als in 1967, hoewel „... sinds 1960 de verschillen tussen de werkloosheidsniveaus der diverse leeftijdsgroepen voortdurend (zijn) afgenomen”9). Maar de geregistreerde arbeidsreserve per leeftijdsklasse als percentage van het aantal belastingplichtigen in die leeftijdsklasse vertoont geen dramatische verschillen. Voor de groep van 40 t/m 49 jaar bedroeg dit cijfer 1,4% in 1957 en 1,3% in 1967, voor de groep van 50 jaar en ouder waren deze cijfers resp. 1,6% en 1,5% 10). De kwantitatieve invloed van de werkloosheid op de daling van het gemiddeld inkomen na het 50e jaar is dus zeer gering.

Een tweede oorzaak van de daling van de participatiegraad is de pensionering. In tabel I kan worden afgelezen in hoeverre de pensionering in de diverse leeftijdsklassen een rol speelt.

Duidelijk blijkt dat de pensionering in 1967 een grotere rol speelde en ook op vroegere leeftijd dan in 1957. Na het 64e jaar daalt de participatiegraad niet onmiddellijk tot nul, een aantal mensen, voor een groot deel zelfstandigen, blijft nog doorwerken. Om enigszins een idee te krijgen omtrent

5) Bron: CBS, *Maandstatistiek van het financiewezen*, september 1968.

6) Men realiseer zich dat het in dit artikel gaat om inkomens vóór belasting en dat de statistieken zijn gebaseerd op een steekproef van door de belastingdienst verstrekt materiaal. Bronnen: CBS, *Inkomens- en vermogensverdeling 1957/58 en 1967/68*.

7) Gemakshalve zal ik deze formulering hanteren, maar omdat het hier gaat om groepsgemiddelden kan het omslagpunt niet nauwkeurig worden aangegeven.

8) Bron: CBS, *Maandstatistiek van de bevolking*, juli 1958 en *Maandstatistiek van bevolking en volksgezondheid*, juli 1968.

9) Centraal Planbureau, *Centraal economisch plan 1972*, Den Haag, 1972, blz. 82.

10) Bron: CBS, *Sociale Maandstatistiek*, februari 1958 en augustus 1968.

Tabel 1. Aantal gepensioneerden per leeftijdsklasse als percentage van het aantal belastingplichtigen in die leeftijdsklasse

Jaar	Leeftijdsklasse				
	40 t/m 49 jaar	50 t/m 59 jaar	60 t/m 64 jaar	65 t/m 69 jaar	70 +
1957	1,8	5,4	15,5	62,0	82,4
1967	4,9	12,9	26,1	78,4	94,3

Bron: zie voetnoot 6.

de kwantitatieve invloed van de pensionering op de daling van het gemiddeld inkomen, heb ik tabel 2 samengesteld. In deze tabel kan worden afgelezen de werkelijke procentuele daling van het gemiddeld inkomen per leeftijdsklasse t.o.v. het gemiddeld inkomen van de leeftijdsklasse van 40 t/m 49 jaar en een theoretische daling. Deze laatste, die in de tabel tussen haakjes staat, is berekend onder de veronderstellingen

1. dat het gemiddeld inkomen van de werkzame personen van 50 jaar of ouder gelijk is aan dat van de werkzame personen van 40 t/m 49 jaar en
2. dat na pensionering het inkomen gemiddeld met 40% daalt.

Tabel 2. Werkelijke en theoretische daling van het gemiddeld inkomen per leeftijdsklasse als percentage van het gemiddeld inkomen in de leeftijdsklasse van 40 t/m 49 jaar

Jaar	Leeftijdsklasse			
	50 t/m 59 jaar	60 t/m 64 jaar	65 t/m 69 jaar	70 jaar en ouder
1957	2,2 (1,4)	13,5 (5,5)	17,2 (24,1)	32,0 (32,2)
1967	4,7 (3,2)	17,7 (8,5)	29,4 (29,4)	43,2 (35,8)

Bron: zie voetnoot 6.

Nu blijkt dat in de leeftijdsgroep van 65 t/m 69 de werkelijke daling in 1957 geringer is dan de theoretische daling en in 1967 even groot. Ook voor de groep van 70 jaar en ouder is de werkelijke daling in 1957 even groot als de theoretische daling. Voor de andere leeftijdsklassen is de werkelijke daling in beide jaren steeds groter dan de theoretische daling. Er is dus geen systematisch beeld te ontdekken. Het is mogelijk dat dit komt doordat de gemaakte veronderstellingen ver bezijden de werkelijkheid zijn, maar het tegendeel is evenzeer mogelijk, in welk geval er andere factoren een rol spelen. Zo is het niet onmogelijk dat in 1957 van de groep van 65 t/m 69 jaar een aanzienlijk percentage met part-time werk de daling van het inkomen heeft weten te matigen, terwijl in de groep van 70 jaar en ouder een kleiner percentage hetzelfde heeft weten te bereiken. Door de verbeterde pensioenvoorzieningen zou dit verschijnsel zich in 1967 nog uitsluitend, en in mindere mate, in de groep van 65 t/m 69 jaar hebben voorgedaan. Dit is een mogelijke verklaring, maar er kan niets met zekerheid worden gezegd; nader onderzoek zou op dit punt wellicht duidelijkheid kunnen verschaffen. Wel kan de conclusie worden getrokken dat de pensionering een in kwantitatief opzicht belangrijke invloed heeft op de daling van het gemiddeld inkomen na het 50e jaar.

Naast de daling van de participatiegraad heb ik het aflopen van de kinderbijslaguitkeringen genoemd als een factor die van invloed is op de inkomensdaling na het 50e jaar. Indien de kinderbijslaguitkering voor het eerste kind, die in 1965 f. 333,84 per jaar bedroeg, wordt geconfronteerd met de cijfers van de in voetnoot 1 aangehaalde loonstruc-tuur-enquêtes blijkt, dat de omslag van een stijgend in een dalend

verloop van de curve in figuur 1 voor een belangrijk deel verklaard zou kunnen worden uit het wegvallen van deze uitkering.

Vermogen

In het voorgaande is reeds het vermogen genoemd als één van de oorzaken van de samenhang tussen leeftijd en inkomen. Voor een beschouwing over het vermogen heb ik tabel 3 samengesteld, waarin per leeftijdsklasse het gemiddeld vermogen en het relatieve aantal vermogensbezitters is vermeld. Om het lezen van de tabel te vergemakkelijken is achter het gemiddeld vermogen tussen haakjes een indexcijfer vermeld, waarbij het gemiddeld vermogen van de groep van 0 t/m 29 jaar, resp. 21 t/m 29 jaar op 100 is gesteld. Opgemerkt zij dat de twee verdelingen, zoals die op de peil-data 1 januari 1958 en 1 januari 1968 werden vastgesteld, niet vergelijkbaar zijn. Voor 1968 zijn uitsluitend vermogens van f. 100.000 of meer opgenomen en voor 1958 in beginsel alle belastbare vermogens. De ondergrens daarvan verschilt per belastingplichtige, ter illustratie zij vermeld dat voor een gehuwde belastingplichtige zonder kinderen de belastingvrije som in 1958 f. 30.000 bedroeg.

Tabel 3. Gemiddeld vermogen en aantal vermogensbezitters per leeftijdsklasse als percentage van het aantal belastingplichtigen in die leeftijdsklasse

Leeftijdsklasse	Gemiddeld vermogen (x f. 1000)		Aantal vermogensbezitters	
			1-1-1958	1-1-1968
	1-1-1958	1-1-1968		
0 t/m 29 jaar	53 (100)	— —	0,9	—
21 t/m 29 jaar	—	229 (100)	—	0,02
30 t/m 39 jaar	64 (121)	227 (99)	3,9	1,6
40 t/m 49 jaar	80 (151)	257 (112)	8,9	4,5
50 t/m 59 jaar	85 (160)	280 (112)	15,6	7,6
60 t/m 64 jaar	87 (164)	285 (124)	19,6	9,2
65 t/m 69 jaar	102 (192)	292 (128)	21,1	9,2
70 jaar en ouder	110 (208)	330 (144)	23,5	9,6

Bron: zie voetnoot 6.

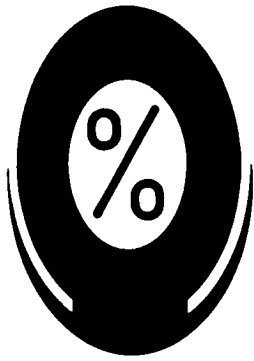
Al zijn de cijfers uit beide jaren niet vergelijkbaar, wel kan worden nagegaan of het verband tussen leeftijd en vermogen in beide jaren in eenzelfde richting wijst. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn, in beide jaren neemt zowel het gemiddeld vermogen als het relatieve aantal vermogensbezitters met de leeftijd toe, ook na het 50e jaar. Indien we aannemen dat een groter vermogen ook een hogere opbrengst geeft, dan is het vermogensbezit een factor die werkt in de richting van een continu stijgend verband tussen leeftijd en inkomen.

Het is duidelijk geworden dat het gemiddeld inkomen na het 50e jaar een daling vertoont. Deze daling bleek de resultante te zijn van verscheidene deels elkaar versterkende en deels elkaar tegenwerkende krachten. In stijgende richting werken de inkomsten uit vermogen en de koppeling van salarisschalen aan de leeftijd, hoewel deze factor na het 50e jaar nog slechts van geringe betekenis is, behalve voor employés die wetenschappelijk onderwijs hebben genoten.

De uitwerking van deze factoren voortvloeiende stijging van het inkomen met de leeftijd wordt na het 50e jaar echter geheel tenietgedaan en zelfs omgebogen in een daling door de uittreding uit het arbeidsproces (door pensionering, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid) en het aflopen van de kinderbijslaguitkeringen.

M. P. van der Hoek

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

Het proces in de organisatie

DRS. K. BOSKMA
 PROF. DR. A. BOSMAN

1. Inleiding

In één van de voorgaande artikelen hebben we gesproken over het proces in enge (p.e.z.) en het in ruime zin (p.r.z.) (1). Het p.e.z. kwam overeen met het beslissingselement, het p.r.z. bestaat uit de verzameling beslissingselementen B. We zullen in dit en het volgende artikel onze inleidende beschouwingen over het vak bedrijfseconomie afsluiten met een beschouwing over de functie van een p.e.z. en de samenhang tussen p.r.z. en structuur.

2. Structuur en proces in ruime zin

In de organisatieliteratuur wordt een organisatie veelal gedefinieerd als een verzameling van functies, die op één of andere wijze geordend zijn t.o.v. elkaar. Deze ordening heeft doorgaans betrekking op bevoegdheden en verantwoordelijkheden en ze wordt aangeduid als de structuur van de organisatie. Een functie bestaat uit een verzameling van taken, toegewezen aan een persoon, waarbij de toewijzing o.a. kan plaatsvinden op basis van een gelijksoortigheid der taken. Wij kunnen de genoemde omschrijving van een organisatie met behulp van verzamelingen als volgt weer-
 geven

$$(1) 0 = \{ \{ F, R \} / F = \{ f_i \} \wedge R = \{ (f_i, f_j), i \neq j \} \}$$

waarin:

$F = \{ f_i \}$ is de verzameling van alle functies in de organisatie, $i = 1, 2, \dots, N$, waarbij N het aantal functies is.

$R = \{ (f_i, f_j) / f_i, f_j \in F \}$ is de verzameling van relaties tussen de N functies

$f_i =$ de functie i , $i = 1, 2, \dots, N$

$O =$ de bestuurlijke organisatie, bestaande uit functies en relaties tussen functies.

Op dezelfde manier kunnen we een specificatie maken van de organisatie m.b.v. beslissingselementen.

$$(2) PR = \{ B, R \}$$

waarin:

$B =$ de verzameling beslissingselementen b_i , $i = 1, 2, \dots, n$

$$R = \{ (b_k, b_i) / b \in B \text{ is partieel geordend} \}$$

$$PR = \text{het proces in ruime zin}$$

Tussen beide specificaties, die hetzelfde verschijnsel beschrijven, bestaan enkele belangrijke verschillen.

1. Een functie bestaat uit verschillende taken, die naar de bijdrage van de taak aan het bestuurlijke proces in verschillende categorieën kunnen worden ingedeeld. Als zodanig worden genoemd de categorieën van plannen, uitvoeren en controleren of de taken van constituerende, dirigerende en controlerende aard. Alhoewel deze drie categorieën van taken in verschillende functies in ongelijke verhoudingen voorkomen, zullen slechts bij uitzondering taken uit één of twee der categorieën geheel ontbreken. Vergelijkt men een functie met een beslissings-

(1). Het probleem dat daarbij echter optreedt is dat het doorgaans moeilijk is in één functie een scheiding aan te brengen tussen plannen en uitvoeren. Dat betekent in het geval van 0 in (1) dat het gedrag doorgaans wordt beschreven door de resultaten die ontstaan na of tijdens de uitvoering van een beslissing. Voor een juiste analyse van beslissingen achten wij het van belang dat beslissen en de uitvoering van die beslissing duidelijk worden gescheiden 2).

De drie verschilpunten leiden ertoe dat we bij het beschrijven van bestaande organisaties doorgaans gebruik zullen maken van de beschrijving m.b.v. functies. Door uit te gaan van een bestaande organisatie en de daarin aanwezige structuur hebben wij een toelaatbare beginoplossing voor p.e.z. en structuur. Een nieuwe te ontwerpen combinatie van p.e.z. en structuur zal met deze beginoplossing kunnen worden vergeleken. Uitgaande van een dergelijke beschrijving van een bestaande organisatie kunnen we van een aantal complicerende factoren abstraheren en functie en beslissingselement aan elkaar gelijk stellen. Hebben we deze vereenvoudiging aangebracht dan stelt de hierna nog te beschrijven analyse, zie ook de artikelen over de analyse van procedures, ons in staat het beslissingsproces te onderzoeken 3).

De vereenvoudiging van functie tot beslissingselement biedt, naast het abstraheren van uitvoeringsaspecten, nog een voordeel. Dat voordeel ligt in het vlak van een vereenvoudiging in de samenhang tussen structuur en p.r.z. Gezien (2) zal het duidelijk zijn dat (3) wordt bepaald door B en R gezamenlijk. Gelet echter op de problemen t.a.v. het specificeren van die samenhang, vooral omdat die wederzijds is, brengen we in de specificatie een vereenvoudiging aan. In de *structuur*, zie ook het volgende artikel, vooronderstellen we dat worden weergegeven de stromen van gegevens

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Bedrijfseconomie van de Rijksuniversiteit te Groningen

element, zoals wij dit hebben gedefinieerd, dan is er een essentieel verschil. In het beslissingselement ontbreekt de categorie van uitvoerende taken en doorgaans is er ook geen vergelijkbare specificatie van de categorie van controlerende taken aanwezig. Dat betekent dat een p.e.z. een verdergaande specificatie is van een onderdeel van een functie, met name voor zover het de component plannen (beslissen) betreft.

2. Een functie is gebonden aan een persoon, een beslissingselement behoeft dat niet te zijn.
3. We vooronderstellen dat het gedrag van PR in (2) wordt beschreven door:

$$(3) U_k = \{ u_{ik} \} \quad k = 1, 2, \dots, p$$

waarin: $u_{ik} =$ de beslissing van element b_i in periode k . We vooronderstellen voorts een waardefunctie

$$(4) z = f(u_i)$$

waarmee we aan elke U_k een waarde of waarden kunnen toekennen om het gedrag te kunnen beschrijven. Eenzelfde specificatie is mogelijk voor 0 in

1) *ESB*, 8 augustus 1973, blz. 716, 717.

2) Zie ook *ESB*, 21 februari 1973, blz. 165 e.v.

3) Zie *ESB*, 30 januari 1974 en 13 maart 1974.

(data) tussen de beslissingselementen. Wil men andere oplossings-, afbeeldings-, of toetsingsprocedures gebruiken dan moet het beslissingselement en doorgaans ook de structuur worden gewijzigd 4). Dat laatste is noodzakelijk omdat de genoemde wijzigingen nauwelijks voorstelbaar zijn zonder ook de toelevering van data te muteren. Wijzigen we de structuur niet dan betekent dit dat we de gegeven procedures in hun onderlinge samenhang handhaven. Wat dat betekent zal in de laatste twee paragrafen van dit artikel worden uiteengezet.

3. Criteria voor de keuze van een beslissingselement

Zoals reeds werd opgemerkt, kunnen en zullen we in het algemeen een onderscheid maken tussen de beschrijving van een bestaande organisatie enerzijds en het analyseren van bestaande c.q. het ontwerpen van nieuwe organisaties anderzijds. Vooral in de ontwerpsfeer is de keuze van de inhoud van een beslissingselement een zaak van groot gewicht. In het voorgaande hebben we aan het antwoord op die vraag geen aandacht besteed. We zijn bij de bespreking van het voorbeeld van een beslissingselement uitgegaan van een gegeven inhoud.

Voor de keuze van de inhoud van een beslissingselement kunnen verschillende criteria worden gekozen. We zullen de belangrijkste noemen.

1. Een criterium dat men veelal tegenkomt bij de automatisering van de gegevensverwerking is de gegevensverwerking zelf. In een beslissingselement worden dan opgenomen die beslissingen die van dezelfde gegevens (data) gebruik maken. Van belang is het in dit verband een onderscheid te maken naar twee sub-criteria 5).

a. De integratie van het gegevensverwerkingsaspect kan betrekking hebben op de zgn. mutatiegegevens, d.w.z. dat men streeft naar een integratie van de verwerking door gebruik te maken van dezelfde invoer (data). Een bekend voorbeeld is de integratie van de gegevensverwerking d.m.v. de gegevens betrekking hebbende op de orderverwerking.

b. De integratie van de gegevensverwerking kan betrekking hebben op het raadplegen van dezelfde bestanden aan gegevens. Een bekend voorbeeld in dit verband is het samenvoegen van bestanden voor personeels- en salarisadministratie, omdat in beide bestanden veelal dezelfde gegevens voorkomen. In het algemeen wordt, mede o.i.v. het streven naar zgn. databanken, aan dit laatste sub-criterium de laatste jaren veel aandacht besteed.

2. In plaats van naar gelijksoortigheid in de gegevens te zoeken, kan men ook aandacht besteden aan gelijksoortigheid in de beslissingsprocedures. In

dat geval besteedt men vooral aandacht aan het beheersen van het proces in ruime zin in een organisatie. Ook hier kan weer een onderverdeling in twee sub-criteria worden gemaakt.

a. Een integratie d.m.v. de oplossingsprocedures, d.w.z. in één beslissingselement samenvoegen alle beslissingen die van eenzelfde techniek gebruik maken 6).

b. Een integratie door naar gelijksoortigheden in beslissingsprocedures te kijken. In dat geval kan men, afgezien van dezelfde oplossingsprocedures, kijken naar associaties in afbeeldings- en toetsingsprocedures. In die situatie zou men alle beslissingen, betrekking hebbende op voorraden, zeker in een handelsoverneming, in één element kunnen samenvoegen.

3. Een derde criterium hebben we in het voorgaande al enkele malen genoemd, nl. de functies. Niet ontkend kan worden dat dit criterium op dit moment in de literatuur verreweg de belangrijkste rol speelt 7).

4. Naar onze mening is het belangrijkste criterium de opbouw van een structuur in de door ons gedefinieerde zin. Het bestuderen van mogelijke veranderingen in de procedures in een beslissingselement en het analyseren van mogelijke veranderingen in de samenhang tussen beslissingselementen is het belangrijkste instrument van de onderzoeker van organisaties.

De genoemde criteria kunnen uiteraard afzonderlijk worden gehanteerd. Voor de opbouw van een organisatiestructuur zullen ze doorgaans gezamenlijk moeten worden gebruikt. Een van de grote problemen dat dan ontstaat is het vaststellen van de gewichten die aan elk van de criteria moet worden gegeven. Op dit vraagstuk komen we, indien we de opbouw van organisatiestructuren bespreken, weer terug.

4. Instrumenten van het bestuurlijke proces

Alvorens nader in te gaan op de analyse van het proces in ruime zin moeten in aansluiting aan voorgaande artikelen enkele opmerkingen worden gemaakt over instrumenten van het bestuurlijke proces. Onder instrumenten van het bestuurlijke proces verstaan we alle grootheden die binnen de organisatie kunnen worden gebruikt om gewenste doelstellingen te bereiken. Deze grootheden kunnen in twee categorieën worden onderverdeeld.

a. De instrumenten die binnen een gegeven structuur kunnen worden gebruikt om veranderingen in de uitvoer (= beslissing) tot stand te brengen. Deze instrumenten komen overeen met wat wij hiervoor instrumentele variabelen hebben genoemd 8).

b. De instrumenten waarmee het mogelijk is relaties tussen beslissingselemen-

ten te veranderen om mutaties in de uitvoer (= beslissing) te bereiken. Formeel kunnen met deze instrumenten twee categorieën van veranderingen worden bewerkstelligd.

1. Veranderingen binnen één beslissingselement door het muteren van één of meer procedures.

2. Veranderingen tussen beslissingselementen. Deze verandering houdt, gegeven onze definitie van structuur, tevens de verandering onder punt 1 genoemd in. Immers, veranderingen tussen beslissingselementen kunnen alleen worden geïmplementeerd door veranderingen van procedures in beslissingselementen. De verandering onder punt 1 zal materieel dan ook nauwelijks voorkomen, omdat een verandering van een procedure vrijwel altijd gepaard zal moeten gaan met een verandering in het transport van gegevens.

Vooral voor het organisatie-onderzoek zijn de instrumenten onder punt b van eminent belang. Dit vooral in die situaties waarin blijkt dat door de bestaande structuur de effectiviteit van de instrumenten onder punt a zeer beperkt is. Juist deze situaties komen in de praktijk dikwijls voor.

5. Een analyse van het proces in ruime zin

In deze paragraaf zullen wij aan de hand van een voorbeeld laten zien hoe een analyse van het proces in ruime zin en daarmee een analyse van de structuur van een organisatie op kwantitatieve basis mogelijk is. Evenals in de vorige paragraaf definiëren wij relaties tussen beslissingselementen in de vorm van stromen van gegevens. In dit geval stellen wij (zie eerder in dit artikel) een functie gelijk aan een beslissingselement. In dit voorbeeld omtrent de analyse van het proces in ruime zin willen wij demonstreren hoe verschillen in ordening van beslissingselementen van grote betekenis

4) Zie voor een beschrijving van die procedures, *ESB*, 10 oktober 1973.

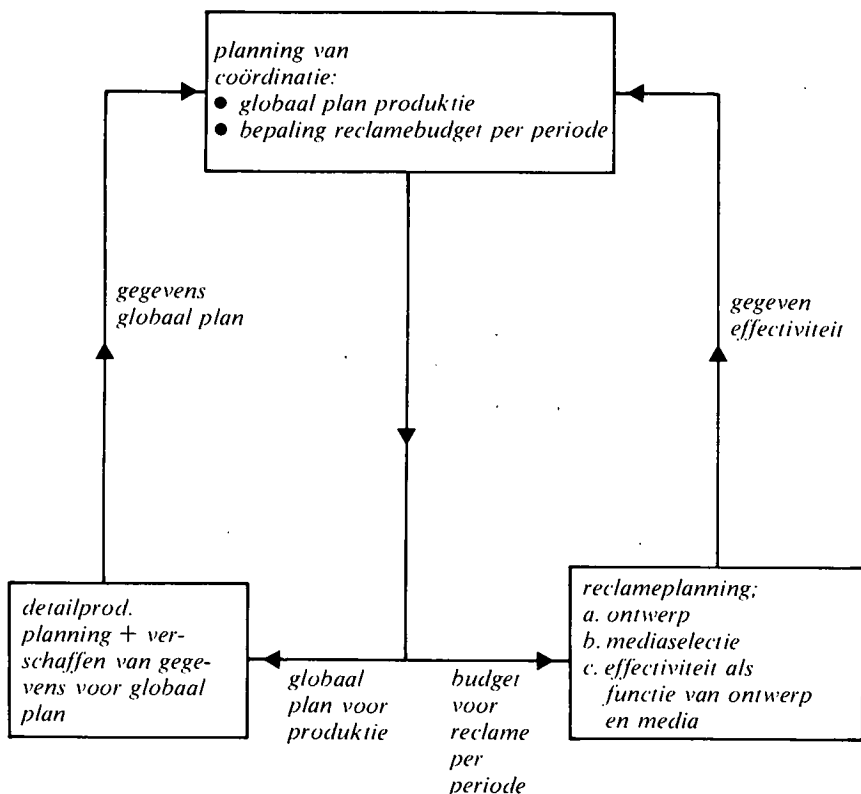
5) Zie voor dezelfde en andere voorbeelden, S. Blumenthal, *Management Information Systems*, Englewood Cliffs, 1969.

6) Een concrete uitwerking die in deze richting gaat vindt men bijv. in D. B. Montgomery en G. L. Urban, *Management Science in Marketing*, Englewood Cliffs, 1969, in het bijzonder hfdst. 1, blz. 17 e.v. Het daar geschetste model voor de gegevensverwerking komt men ook regelmatig buiten de marketingsfeer tegen.

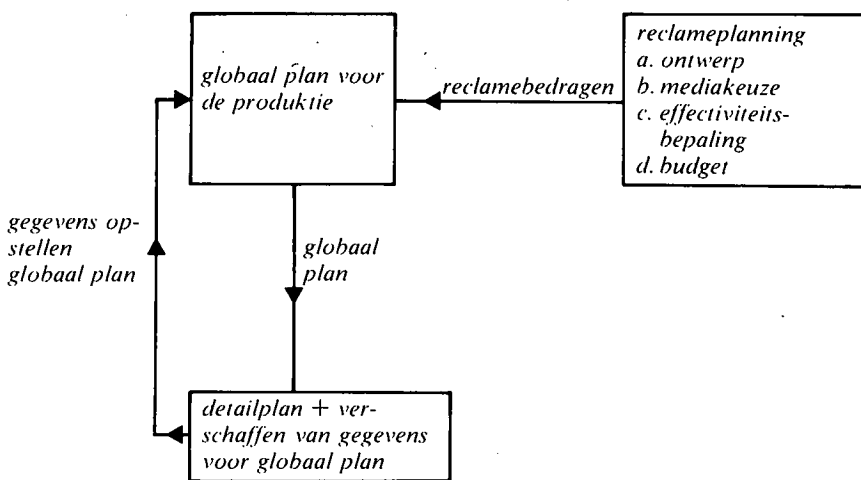
7) Enkele voorbeelden uit de literatuur voor zover het de opbouw van management informatiesystemen betreft zijn: R. G. Murdick en J. E. Ross: *Information Systems for Modern Management*, Englewood Cliffs, 1971; J. Kanter: *Management Oriented Management Information Systems*, Englewood Cliffs, 1972; W. A. Bocchino, *Management Information Systems*, Englewood Cliffs, 1972; S. C. Blumenthal, t.a.p.

8) *ESB*, 8 augustus 1973, blz. 718.

Figuur 1

Figuur 2

kunnen zijn. Wij beschouwen een functie die o.a. de taak heeft een globaal (of aggregaat-)plan voor de productie op te stellen. In dit plan moet o.a. worden aangegeven hoe groot de productie per periode van 4 maanden zal moeten zijn, o.a. tot uitdrukking brengend op welke wijze zal worden geanticipeerd op een seizoenmatige vraagsgnelheid naar de produkten. Aan de marketingzijde bestaat een functie waaraan de taken die betrekking hebben op het vaststellen van de omvang van de reclame per kwartaal zijn toegewezen. Wij veronderstellen dat d.m.v. een analyse van de marketinginstrumenten de beste inzet daarvan is bepaald. Het resultaat is weergegeven als een afnemende functie van de

bestedingen aan reclame en de verwachte toeneming van de verkopen ten gevolge daarvan. Laat er nu een structuur bestaan waarin een functie voorkomt die is geplaatst boven de functie die het productieplan opstelt en tegelijk boven de functie die het reclameplan opstelt. In dat geval kan deze hogere functie beslissingsprocedures hanteren met behulp waarvan de desbetreffende beslissingen van de functies productieplanning en reclameplanning op elkaar worden afgestemd. Deze structuur kan worden vergeleken met een structuur, waarin de beide functies onafhankelijk van elkaar goede oplossingen nastreven.

In een getallenvoorbeeld, dat wij elders publiceerden en dat we ter wille van

de ruimte hier niet uitvoerig kunnen weergeven, werd de coördinerende beslissingsprocedure bepaald m.b.v. een model voor meer perioden, dat beslissingsvariabelen van de reclame en van de productie omvatte. Het model werd met de techniek van lineaire programmering opgelost 9). De structuur waarin een bovengeordende functie voorkomt is geschetst in figuur 1.

Daarmee wordt vergeleken de uitkomst bij gebruik van een procedure die binnen de grenzen van het reclamebudget zoveel reclame maakt tot de extra opbrengst van de laatste reclame-uitgaven gelijk is aan die uitgaven. Dit komt dus overeen met het tweede geval, in casu een structuur die geen relatie boven de beide functies aanbrengt en een beslissingsprocedure in de functie reclame waarin geen variabelen van de productieplanning zijn opgenomen, zie figuur twee.

Enkele uitkomsten van het genoemde getallenvoorbeeld m.b.t. de bestedingen aan reclame demonstreren de grote verschillen die kunnen ontstaan als gevolg van verschillen in beslissingsprocedures en structuur. Deze verschillen komen in de twee onderscheiden gevallen vooral tot uitdrukking in verschillen in reclame-uitgaven. Het grote verschil tussen de figuren 1 en 2 is dan ook de wijze waarop het reclamebudget wordt vastgesteld.

Invloed van structuur en beslissingsprocedure op de bestedingen aan reclame per periode (gld.)—

	periode			
	1	2	3	totaal
geval 1	6.000	3.900	3.000	12.900
geval 2	10.000	10.000	10.000	30.000
produkt	80	260	280	verwachte vraag in eenheden produkt

Opgemerkt moet worden, dat de seizoenmatige vraag naar het produkt, zoals vermeld in de laatste rij van de tabel, leidt tot een grote gevoeligheid voor coördinerende besluitvormingsprocedures.

Met het besproken voorbeeld hopen wij te hebben gedemonstreerd dat de conceptie van een proces in ruime zin het mogelijk maakt de interactie tussen beslissingsprocedures en structuren te analyseren. In het algemeen zal deze analyse bestaan uit het numeriek simuleren van alternatieven m.b.t. het proces in ruime zin.

K. Boskma
A. Bosman

9) Dit getallenvoorbeeld is uitgewerkt weergegeven in: K. Boskma en A. Bosman, *Het informatiesysteem ten behoeve van het marketing management* — Het management informatiesysteem; NIMA-seminar, mei 1973.

Boeken nieuws

J. R. E. Waddell: An introduction to Southeast Asian politics. John Wiley & Sons, Australasia Pty Ltd, Sydney, New York, Londen, Toronto, 1973, 305 blz., £ 3.20.

Robert Wadell, lector in de politieke wetenschappen aan de Universiteit van Papua Nieuw Guinea, heeft zijn boek geschreven voor studenten die aan het begin staan van hun universitaire opleiding. Het is dus een inleidend boek, dat door de leesbaarheid en de grote hoeveelheid informatie die het bevat, interessant en bijna onmisbaar is voor allen, die zich bezighouden met de Zuidoostaziatische problematiek. Dit te meer, omdat het als redelijk objectief en genuanceerd overkomt. Toch wordt de gezindheid van de auteur wel duidelijk, met name in het derde deel. Het boek bestaat uit drie delen: I. Southeast Asia, II. Government and Politics in Southeast Asia, III. Ideologies and the Military in Southeast Asia. De negen pagina's tellende lijst „Further Reading” aan het slot van het boek biedt aan de geïnteresseerden verdere studiemogelijkheden.

De openingszin van het boek is meteen al een waarschuwing, een verwijzing naar „the dangers of reification: of thinking that because a thing has a name, it must exist as a material object”. Men praat over Zuidoost-Azië, terwijl het weinig meer dan een handige verzamelnaam is voor een aantal landen, die bepaald geen homogeen en verenigd geheel vormen. Niettegenstaande alle verschillen zijn er echter ook enkele min of meer gezamenlijke trekken en ervaringen voor de bewoners van deze regio. Deze gezamenlijke socio-culturele achtergronden worden beschreven in het eerste deel van het boek en beslaan drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt aandacht besteed aan fenomenen als landbouw, ras, religie, koningschap, kolonialisme, de tegenstellingen binnen de sociale structuur en de houding t.o.v. autoriteit. Het tweede hoofdstuk behandelt de invloeden die samenlevingen hebben ondervonden van het in het binnenland of aan zee liggen. De wereld van het Zuidoostaziatische dorp is het thema van het derde hoofdstuk.

In overeenstemming met de door de auteur benadrukte verscheidenheid van de regio, besteedt hij het tweede en grootste deel van het boek aan de landen afzonderlijk. De hoofdstukken 4 t/m 11 gaan resp. over Thailand, Laos, de Republiek Khmer (Cambodja), Vietnam, Birma, Maleisië, Indonesië en de

Filippijnen. Impliciet komt hier de gerichte belangstelling van de auteur naar voren: de meeste pagina's worden ingeruimd voor Maleisië en Indonesië. Deze landen-hoofdstukken zijn opgebouwd rond drie elementen: historische achtergronden, formele structuur van de grondwetgeving, en het feitelijke politieke gebeuren.

In het historische overzicht refereert de schrijver aan het pre-koloniale tijdperk met zijn oude beschavingen, aan het koloniale verleden, aan de tweede wereldoorlog en de rol van Japan in dit gebied, aan het verzet tegen de koloniale mogendheden en het meest uitvoerig aan de periode vanaf het verklaren van de zelfstandigheid tot aan medio 1971. Vaak genoeg blijkt, dat de sleutel tot de huidige ontwikkelingen en conflicten reeds in het verleden besloten ligt.

In zijn bespreking van de grondwetten van de diverse landen geeft de auteur een indruk van de formele rol die de volksvertegenwoordiging, de regering, het staats- en het regeringshoofd bekleden. Voor niet op juridisch of politiek gebied geschoolde lezers zijn deze gedeelten het minst verteerbaar, ook al zijn ze in het boek essentieel.

Tenslotte gaat Waddell na in hoeverre de beschreven staatkundige vormen hun weerslag vinden in de politieke werkelijkheid. Wat zijn bijv. de bestaande politieke partijen, ontlent deze hun invloed aan een verkiezingsuitslag of aan een andere dan via politieke processen opgebouwde machtspositie. Welke andere groeperingen (bijv. leger, bureaucratie, technocraten, ondernemers) oefenen invloed uit op de

politiek en in hoeverre wordt de binnenlandse politiek bepaald door externe factoren. Op die manier krijgt de lezer een vrij gedetailleerd beeld van de politieke situatie in de afzonderlijke landen.

Het derde en laatste deel van het boek gaat over „Ideologieën en militairen in Zuidoost-Azië”. Aan beide fenomenen wordt een hoofdstuk gewijd. Onder het hoofd „Ideologieën in Zuidoost-Azië” worden vraagstukken aangevoerd van nationale identiteit en nationalisme, socialisme en communisme. Een aparte beschouwing wijdt de schrijver — die vier jaar in Indonesië verbleef in de bloedige dagen van de „geleide democratie” — aan de ideologie die Indonesië voortbracht. Twee basisconcepten van Soekarno's politieke ideologie, „Pantja Sila” en „geleide democratie” worden geanalyseerd en vinden veel waardering in de ogen van de auteur.

Begin 1971 stond in vijf Zuidoostaziatische landen een generaal aan het hoofd van de regering. Zonder in algemeenheden te willen vervallen over de „erosie van de democratie” probeert de auteur het verschijnsel „leger” in het regionale context te belichten. Voor dat doel onderscheidt hij vijf categorieën van legers die volgens hem typerend waren voor verschillende landen op verschillende tijdstippen: nationalistisch, bureaucratisch, professioneel, bevrijdings- en volksleger. Hij analyseert ook wat de militaire regeringen in de regio bereikt hebben en komt tot de conclusie, dat door haar inherente eigenschappen géén leger in staat is om blijvende stabiliteit, nationale eenheid en modernisering van de maatschappij te bewerkstelligen.

Marie Hulsman-Vejsova

Perspektief '74. Intermediair, Amsterdam/Brussel, 1974, 224 blz.

Bevat informatie over bedrijven en instellingen voor (a.s.) gediplomeerden van MAVO, HAVO, Atheneum, Gymnasium, Middelbare Detailhandelschool, MEAO en MTS uit de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht. Bovendien bevat dit boek een supplement over cursusinformatie.

(I.M.)

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

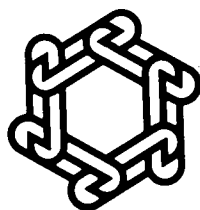
**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (070) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

KBB

*Koninklijke Bijenkorf Beheer omvat o.a. de Bijenkorf, HEMA,
Maxis, Galeries Modernes, Perry van der Kar en Eurobee*

Ervaring telt bij KBB voor een Marktonderzoeker en voor een Vestigingsplaatsonderzoeker

Het Bureau Marketing Research van KBB levert al jaren, op tal van terreinen, wezenlijke bijdragen aan de besluitvorming binnen het concern.

Door de aard van het bedrijf en de specifieke gerichtheid van de werkmaatschappijen, is het werkterrein bijzonder breed en gevarieerd: consumentenonderzoek, klanten-enquêtes, image-onderzoek, research naar reclame en reclame-resultaten, analyse van structurele veranderingen enz.

Daarnaast neemt het vestigingsplaatsonderzoek een speciale plaats in.

Ter aanvulling van het Bureau worden twee ervaren medewerkers gezocht waarvan één zich in het bijzonder met vestigingsplaatsonderzoek zal bezighouden.

Wat wordt van u geëist?

Voor beide functies wordt een academisch niveau vereist, analytisch vermogen en een heldere stijl van schriftelijk rapporteren.

Wat kunt u verwachten?

Als vestigingsplaatsonderzoeker, met ervaring op het gebied van distributie-planologie, kunt u zich nauwelijks een interessanter arbeidsveld wensen dan KBB met zijn vele soorten winkelbedrijven met elk een eigen marktsegment.

Als marktonderzoeker zult u hier uw ervaring op bijzondere wijze in de praktijk kunnen brengen, vooropgesteld dat de detailhandelsproblematiek uw belangstelling geniet.

KBB biedt u, behalve een boeiend werkterrein, een financieel en sociaal aantrekkelijke positie. Bovendien zijn de secundaire arbeidsvoorwaarden, w.o. de pensioenregeling, zonder meer goed te noemen.

Uw sollicitatie (vermeld er uw telefoonnummer in) kunt u richten aan Hoofd Bureau Algemene Zaken, KBB, Zwaansvliet 5, Amsterdam-Buitenveldert.